БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

50 ЧЫЛГА ЧЕДИР 72 ХОНУК АРТКАН

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттингеш

1967 ч. АВГУСТ 26 СУББОТА № 202 (6839).

Өртээ 2 көп.

ЧУРУКТА: «Коммунизмче орук» колхозтуң мурнакчы комбайнери Федор Тупицинниң Саргалдың тараазын «СК-4» комбайн-биле кезип турары. Ол хүнде он га черниң тараазын кезер тургаш, 12—14 гектар чедирип турар.

БАЙЫРЛАЛ ЧЫЛЫНЫҢ БАЗЫМНАРЫ

Кижи төрелгетенниң төөгүзүнде эң улуг байырлалга — Октябрьның 50 чыл сюнуң хүнүнге чедир чүгле ийи ай хире үе арткан.

Бүгү совет кижилер-биле бир дөмей, каа-хемчилер, ол улуг хүнге социал-экономиктиг болгаш культура талазы-биле чедип алган чедиишкиннерин улуг чоргаарал-биле демдеглээрлер.

Бузулбас найыралдыг совет улустарның акы-дүңма ег-бүлезинге сырый каттышкан тыва улус, оон иштинде каа-хемчилер социалистиг ниитилелди идепкейлиг тургузушкан болгаш ам коммунизмни эң идепкейлиг тутчуп турарын бо байырлал чылында өөрүшкү болгаш чоргаарал-биле демдеглээр ужурлуг бис.

Каа-Хем районнуң чонунуң шаандағы амыдырал-чуртталгазы кандыг чораанын ол чер чурттуг чогаалчы Салчак Тока «Араттың сөзү» деп чогаалында кончуг эки чугаалап каан болганда, бо чүүлдүң автору совет эрге-чагырганың чылдарында районнуң ажылчы чонунуң амыдыралында социал-экономиктиг болгаш культура талазы-биле чаартылгаларны онзалап демдеглексээн.

Каа-Хем — республиканың сайзырағай районнарының биргээзи. Ол тараа бүдүрениң талазы-биле Таңды районнуң удаазында, ийиги черде турар. Мал ажылының продуктуларын күрүнеге киирер талазы-биле районнуң эзлеп турар чери база улуг. Чижээ, эрткен чылын район 27 муң тонна тарааны, барык 2,5 муң тонна сүттү, 1,5 муң тонна эътти болгаш 97,4 тонна дүктү күрүнеге саткан. Адаарга белен-даа бол, күүседири амыр эвес саннар дээрзи бүгүдеге билдингир болгай.

Байырлал чылында Каа-Хемниң чону (коллективтиг ажыл-агыйлары) көрдүнген пландан ажыр 5 муң тонна тарааны, 100 тонна сүттү, 10 тонна эътти, «чымчак алдын» — дүктү дөрт тоннаны пландан ажыр дужаарын хүлээнген.

Каа-Хемчилерниң ажыл-херээ-биле сөзү карышпайн турар. Чижээ, бо чылын дүк садарын район күүседипкен бол, байырлалга алдар ыылдыр алды тонна дүктү пландан ажыр садарын ажыл-ишчилер хүлээнген.

Октябрьның ачызында Каа-Хемге үндезин социал-экономиктиг болгаш культура тургузуушкунуңун улуг чаартылгалары боттанган. 1954 чылда безин районнуң ажыл-агыйлары техниктиг хандырылга талазы-биле шоолуг эвес турганын чугаалаары артык эвес. Ам районнуң ажыл-агыйлары бүрүн механизастаттынган деп сөглеп болур. 1954 чылда «Коммунизмче орук» колхозтуң техниктиг чепсегленнишкинин көрзеңер. Ынчаарда аңаа чүгле чаңгыс автомашина турган, ында ам улуг автопарк бар апарган.

Кижилерниң күш-ажылын чиигедир азы механизастаар талазы-биле ажылдар кылдынып турар. Ылаңгыя чер ажылы барык бүрүн механизастаттынган. Харын тараа шөлүнүң бөк үнүштерин безин ужар-хеме-биле хораннап, узуткап турар апарган.

1954 чылда районнуң бүгү тарылга шөлү сес муң га турган, ам ол бежен муң га чеде берген. Тараажылар ам гектар саны сүрерин шеглеп каан, тарылга шөлүн калбартканның күсели-биле дүжүт алырының орнунга, шөлдерниң дүжүтүрүнче кичээнгей салдынган. Тараажылар ам гектар бүрүзүнден-не 10—12 центнер дүжүттү ортумаа-биле ап турар апарган.

Каа-Хем чүгле чер ажылының эвес, оон-биле чергелештир сайзырағай мал ажылының району. Сөөлгү он чылдарда мыйыстыг бода малдың өзүлдези 136,4 хуу четкен. Өске-даа чүзүн малдар өскен болгаш оларның уксаазы экижээн.

СЭКП райкому болгаш райкүүском, кедээ ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелели база түс-түс ажыл-агыйлар малдың турлаг суурунче кичээнгейни сала бергеннер. Оон-биле чергелештир мал чеми культураларның тарылгазы калбарган болгаш дүжүду бедээн. Чижээ, «Октябрь 14 чылы» колхоз тарып алган люцерназын чылда ийи удаа кезип, га бүрүзүнден 40—50 центнер дүжүттү ап турар.

Мал чемин белеткээри шаанда кандыг турганы билдингир. Ол ам механизастаттынган. Чижээ, «Тиилелге» болгаш Ленин аттыг колхозтарның эштер Цветков, Кустов оларга удурткан сиген бригадалары бир шак иштинде 20—25 тонна сигенни бөлгеш, сараттап турар. Оон-биле чергелештир силос культураларын белеткээри сайзыраан.

Малдың оран-суурун белеткээри улам-на экижип кел чоруур. Сөөлгү үш чылдарда безин чеди үлегерлиг мал кажаалары туттунган. Ол кажаларда кижиниң хөй дер төгер ажылдары механизастаттынган. Чижээ, Тыва АССР-ниң депутады эш Моргуннуң удуртуп турары «Коммунизмче орук» колхозта саанчылар сүттү электри-биле сагза-даа, холга туттпайн, тускай дамчыдар хоолайда хемчээкчиден кылган ажылының түүнүн билип ап турарлар.

Мурнунда колхозтар аразының тудуг организациязын «планеталар аразының» тудуг организациязы дижип, ыыжырып адап турар. Ол күштүг тудуг организациязы ам бүдүүлгениң, чурттаганың, культураның улуг тудугларын кылып турар. Ол чер бо чылын 440 муң рубль түүнүг ажылды кылып тургаш, оон хөй кезиин күүседип апкан. Оон аңгыда районнуң амыдырал-хандырылга черлери боттарының эзлезе чогуур черлеринде туруп, чонга төлептиг бараан болуп турарлар.

Каа-Хемде орустар биле тывалардың шагдан тура-ла быжыг найыралы кымга-даа билдингир. Совет эргечагырганың үезинде ол найырал кажангызындан артык быжыккан. Чижээ, «Коммунизмче орук» колхозтуң саанчылары эрткен чылын 200 саар инек турар кажааны ажыглалга киирген соонда, олар ийи эзлчеглиг саалдаже шилчээннер. Оларның амгы үеде ажылы, чаңчылы орус, тывазы ыыгал чок болган.

Районнуң ниити үндезин социал-экономиктиг болгаш культурлуг өзүлдези-биле чергелештир шылгараан мурнакчыларның саны база өзүп турарын демдеглээр херек. Мурнакчыларның иштинде адаваан баар аргажок шылгарангайлар бар. Чижээ, «Кызыл тук» колхозтуң хоочун хойжузу Салчак Бөрзек, Ленин аттыг колхозтуң хойжулары Павел Балган-оол, Салчак Чимбии, «Октябрьның 30 чылы» колхозтуң — Янмаа Чигжит, Ананды Салчак, «Ленинчи орук» колхозтуң — Надыкы Самбуу, Ленин аттыг колхозтуң саанчызы Тамара Спрыгина, «Тиилелге» колхозтуң саанчызы Капитолина Архипова, Тожу Сенди, «Октябрьның 14 чылы» колхозтуң бызаа ажаакчызы Вера Лапшина, ында инек кадарчылары Сергеев биле Плишкин, «Совет Тыва» совхозтуң инек кадарчызы Татьяна Мартышпан, «Тиилелге» колхозтуң механизатору, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады К. Яковлев, «Коммунизмче орук» колхозтуң механизаторлары Лифанов, Банбан, «Бурунгаар» совхозтуң — Миков, Сарыг-оол оларны чоргаарал-биле адап, ажыл-херээн бедик үнелеп турар бис.

Каа-Хемни хөй национал чоннуг чер деп санап болур. Бисте орус, тыва, хакас, моол дээш кымнарны чок дээрил. Ынчалза-даа ол янзы-бүрү национал чон дыка быжыг найыралдыг. «Бурунгаар» совхозтуң директору Николай Малышев, партбюро секретары Степан Кумажын, кол агроном Валентин Хангаев, кол зоотехник көрей Исаак Ким болар Октябрьның 50 чылынга удур белектиг турары-биле чаңгыс күзел-соруктуг ажылдап, совхозту удуртуп, чонну баштап турарлар.

Ленинчи национал политиканың амыдырында боттаныышкыны чер болганда көстүп турар. Чижээ, «Октябрь 14 чылы» колхозтуң инек кадарчылары Салчак Куржап биле Павел Сергеевтиң, «Ленинчи орук» колхозтуң хоочун механизаторлары Салчак Натпит-оол биле Николай Норкинниң, «Тиилелге» колхозтуң саанчылары Капиталина Архипова биле Тожу Сендиниң болгаш өске-даа кижилерниң аразында интернационалдыг найыралы оларның ажыл-херээнден болгаш амыдырал-чуртталгазындан көстүп турар.

Бистиң район совет эрге-чагырганың чылдарында культура хөгжүлдезиниң талазы-биле база хере базымнарны кылган. Ам районнуң девискээринде үш ортумак, он ийи сес чыл, 4 эге школаларның ажылдап турарын чугаалаарга-ла четчир.

Оон-биле кады чаа салгалдың кижилерин — ургуларны ажаар, кижизидер черлер калбарган.

Район төвүнүң культура бажыңы, оон бот-тывынгыр артистери улуг ажылды кылып турар. Оон-биле кады өөренир, сонуургаар чүүлдер база кичээнгейден дашкаарлаваан. Чижээ, кижи санынга-ла он ном, бир муң кижиге барык сес чүс солуннар болгаш сетүүл онаажып турарын алырга-ла, ол улуг, чаа херек дээрзи билдингир.

Район мергежилдиг кадрлар-биле бай. Бисте улус өөредилгезинде ийи чүс ажыг дээди болгаш ортумак, кадык камгалалында он-он дээди, ортумак эртемниг кижилер ажылдап, чонга бараан боп турарлар.

Шаанда Каа-Хемниң чону карағы, бүдүүлүк чорааны чажыт эвес. Октябрьның херели ол карағыны ол хүннээн. Маңаа чижек кылдыр «Ленинчи орук» колхозтуң инек кадарчызы Иван Шарбииниң ег-бүлезиниң өзүлдезин көргүзерге-ле четчир. Шарбииниң улуг уруу Полина Абаканның башкы институдун дооскан, ам Улуг-Хем районда башкы, оон удаазында уруу Бай-Тайганың Кызыл-Дагда фельдшер, а оглу Сергей Чербиде башкы. Олар кайызы-даа онаашкан ажылын эки кылып турарлар.

Совет эрге-чагырганың чылдарында тывалар сууржуң, культурлуг чуртталгаже шилчээн. Чижээ, «Октябрь 14 чылы» колхозтуң Мерген фермазының саанчызы Елена Караоолдуң бажыңынга киргеш-ле хөй чаартылгаларны көрүп каап болур. Хлеб быжырары, хеп чуур, даараныр машиналарны ажыглаары шиңгээттинген.

Районга амыдырал хандырылга комбинадын ажытканы улуг ужурдузалыг болган. Амыдырал хандырылга комбинадының мурнакчы ажылчыннары эштер Воронина, Помякишева болгаш Федорова олар чоннуң хүндүткелин ажыл-херээ-биле чедип алганнар.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунда чедиишкиннер Октябрьның херели-биле чырыттынган дээрзин каа-хемчилер эң эки билип турарлар. Ынчалза-даа амгы үеде районнуң партия организациязы бар чедиишкиннерни быжыглавышаан, шиитпирлеттинмээн айтырыгларже кичээнгейни көрүндүрген. Ылаңгыя районда мал чеми белеткээри дендии оонум чоруп турар. Ол чорукту эдериниң хемчеглерин ап эгелээн бис.

Бо чылдың чайы чаашкынныг болган. Ажыл-агыйларда чүс-чүс гектар тараалар чыдыпкан. Ынчангаш, дүжүт дээш демисел түлүктээн. Тарааны чидириг чок ажаарынче чон кирген, районнуң партия, совет органнары, чер ажылының тускай эртемниглери чоннуң ол улуг шимчээшкинин баштаар хүлээлгелиг. Октябрьның бежен чылында, улуг байырлалдың чылында, Каа-Хем районнуң бүгү ажылчы чону, оон иштинде коммунистер чаа-чаа чедиишкиннер дээш ажылдап киришкеннер. Төрээн чурттуң күчү-шыдалын быжыглаарынга немере үлүгү кииреринге каа-хемчилер шиитпирлиг.

С. САДИ,
СЭКП райкомунуң секретары.

ЧУРУКТА: солагай талазындан он талаже Ленин аттыг колхозтуң кол агроному, Совет Эвилелинин Маадыры Василий Петрович **Брагин**, «Тиилелге» колхозтуң мурнакчы механизатору Сергей **Оюн**, «Кызыл тук» колхозтуң хойжузу Салчак **Мижит-оол** болгаш «Октябрь 30 чылы» колхозтуң хойжузу Салчак **Каваа** олар.

Фотолар С. ФЕОКТИСТОВ-ТУУ.

ОКТЯБРЬГА УТКУШТУР

ЭРЕС БРИГАДА

«Тыва кобальт» комбинаттың тудуг шөлү. Эртенгиниң 8 шак четкелек. Тудугжулар ажылдаар черлеринге кээп эгелээн.

Хүн-оол Туматовичиниң бригадазы чаа дужаашканы белен продукциялар складының чанынга чыглып келген.

Бригадир мурнунда кылган ажылдың түүнелин кысказы-биле чугаалаап, ам турун турар сорулганы тудугжуларга чугаалаан:

— Белен продукция складын доостувус. Айның планын 130 хуу күүсеттивис. Ам аммиак дамчыыр демир хоолайның адаанга фундаментилер тургузар бис — дээш, ийи хүрең танкер (улуг савалар) артында шөлге айтып, чаа даалганы канчаар кылырын таймылдыраан чугаалады:

— Узуну 3,2 метр, дооразы 2,8 метр, бедии 6 метр — дөрбелчин хевирлиг фундаментилерни тургузар бис—дидир.

Хоочун тудугжу Хүн-оол Туматович Натпит-оолдуң бригадазы бодунуң ажыл хүнүн ынчаар эгелээн. Бригаданың эрес-кежээ кижилери Монгул-оол, Аратына, Санчай-оол, Кара-орд болгаш өскелер-даа комбинаттың дыка хөй объектилериниң тудуушкунунга киришкен.

О. КОРОДА.

Хойжуларның чедиишкини

Совет эрге-чагырганың бежен чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарышка киришпишаан, Таңды районнуң хойжулары бо чылын 100 баш төрүүр хойга онааштыр чаш төл алыр талазы-биле эки көргүзүглердиг болганнар. Район ниитизи-биле 100 баш төрүүр хойга онааштыр 84 хураганны алган. 100 башка онааштыр хөй хураган алган ажыл-агыйларының бары өөрүнчүг. Ылаңгыя «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң хойжулары 100 төрүүр хойга онааштыр 111 хураганны, «Элегес» совхоз — 89 хураганны алган.

Районнуң ажыл-агыйлары күрүнеге дүк садар талазы-биле чыл онаалгазын база күүсеткелек. Ынчангаш, малчыннар боттарының күш-ажылчы чедиишкинин Улуг Октябрьның бежен чыл оюнга алдар белдуруп турарлар.

Ленин аттыг колхоз мурнунда

Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларында мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле социалистиг чарыштың бирги черин Ленин аттыг кедээ ажыл-агый артели эзлеп турар. Мында 268 гадан 2170 центнер сигенни ажаап алган азы мал чеми белеткээриниң чыл планы 64,3 хуу күүсеттинген. Оон аңгыда 4910 центнер силосту салган. Ийиги черде — «Октябрь 30 чылы» колхоз чоруп турар. 379 гадан 3610 центнер сигенни бөлүп сараттаап, планын 58,9 хуу чедирген.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажыл-ишчилери база чедиишкинниг ажылдап, 2390 центнер сигенни сараттаан. Азы бо ажыл-агый чери планын барык 70 хуу чедир күүседи берген. «Сүт-Хөл» совхоз сиген кезин белеткээр даалгазын 60,7 хуу күүседип, үстүнде совхозтан тудак чок ажылдап турар. Ол совхоз 7860 центнер силосту салган.

Районнуң ажыл-ишчилери дужут ажаалдалының массалыг үезинге чедир ниитиниң малынга курлавырны тургузар дээш бүгү күштү мөөнгеп турар.

Хүн айтырыы—хүлээлге

Күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профсвилел обкомунуң пленуму август 24-те Кызылга болган. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезиниң дутайын пленумга чугаалашкан.

Бо айтырыг талазы-биле республиканың культуро министри эш М. С. Хомушку, сан министриниң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар эш Н. М. Безродных, кинофикация эргелелиниң кол инженери эш Н. В. Баканов, ажаалга кассаларының эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы эш Т. П. Ильин, Күрбанкының Тыва конторазының эргелекчизи эш Е. Ф. Калюжный, республиканың статистика эргелелиниң начальниги эш Н. П. Иконников олар илеткелдер кылгыжаан.

Илеткелдерни дыңнап чугаалашкан күрүне албан черлериниң юбилейлиг чылда алгылаан социалистиг хүлээлгелери багай эвес күүсеттинип турар дээрзин обкомнуң пленуму демдеглээн. Ылаңгыя бүдүрүлге планнары, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери эки күүсеттинип турар. Сан-хоо болгаш экономиктиг көргүзүглерни экижидери чедип алдынып турар. Культура-чырыдыышкын албан черлери ажылын сегидип, массалыг хемчеглерни болгаш көрүүлделерни организастап турар.

Илеткелчилер болгаш санал берген эштер ажыл-херекке четпестерни база демдеглеп, оларны чайладырының аргаларын айтып турганнар. Пленум чугаалашкан айтырыгның талазы-биле делегеренгей доктаалды хүлээп алган.

ТАРААА ДЭЭШ ДЕМИСЕЛГЕ

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга алдар болдурган бүгү улустуң социалистиг чарыжынга киришкеш, бистиң «Межегей» совхозтуң коллективи бо чылын чаагай дужутту өстүрүп алган. Тараа дээш демиселдің шиитпирлеттинери ам ажаап алыышкынны канчаар чорутканындан хамааржыр. Ажаап алыышкын—бистиң тараажыларның чыл тургузунда ажылының түүнелин көөр сөөлгү, эң шиитпирлиг үеви ол.

Дужут дээш бо шиитпирлиг демисел совхозтуң бүгү ажыл-агыйларында эгелээн. Совхоз бо чылын 16991 га тараа культураларын ажаап алыр. Шупту 47 тараа комбайннары септелгеден үнген. Ангылап ажаап алыышкын-биле санап көөрге, бир комбайнга 578 га онзажыр. Тараанын быжыды бо чылын мурнуку чылдарныңнан эзлээн орайталарында болгаш 2500 га ажыг тараа ужуп чыдыпкан. Ынчангаш тарааны тавычалай кезер арга хөй ажыглаттынар апарган, мону чоруларында «ЖВН-6» деп 33 жатка белеткеттинген болгаш оон иштинде 8 жатка ужуп чыдыпкан тарааны ажаап алыры-биле таарыштыр дериттинген.

Моон ап көөрге, бо чылдың ажаап алыышкыны агаар-бойдустуң чамдык таарымчалыг эвес байдалы-биле холбашкан болгаш улуг күженишкинни негеп турар. Ынчалза-даа совхозтуң механизаторлары ажаап алыышкынның ажыл планын ниити хуралынга чугаалашкаш, тодаргай, бедиткен хүлээлгелерни алганнар.

Иван Николаевич Локогорский бригадирлээн № 6 бригадага кезилде баштай эгелээн болгаш «Саратовская-29» деп сорттуг кызыл-тастың 971 гектарын тавычалай кескен. Август 25-ке чедир совхозка ниитизи-биле 3616 га тараа культуралары тавычалай кестинген. Комбайнерлер Шуднев, Гаркалов, Растовщенов, Харченко, Исаков, Тепляков болгаш оон-даа өскелер баштайгы хүннерде эки көргүзүглерни чедип ап, хүнде 21 ганы тавычалай кезер норманы 40—50 га чедирип турарлар. Бо эки эгелээшкинни улам деткип, калбартыр бис.

Доора-Хадын салбырда № 4 бригада тавычалай кескен арбайны, кызыл-тасты бөлдүрүп бастырып турар. Ол бригадада механизаторлар Оюн Төмир-оол, Николай Обухов, Яков Чертов олар тарааны тавычалай кезеринге-даа, подборщик-биле бөлдүрүп бастырарынга-даа хүнде бүдүн чартык норманы күүседип турарлар. Баштайгы бастырылга-биле алыога. гектар бүрүзүнден 14—15 центнер дужут алдынып турар.

Бүгү хову турлаглары механизаторларның болгаш тараажыларның ажылдап чурттаарынга таарымчалыг кылдыр белеткеттинген. Лозуннар, плакаттар-биле турлагларда тудуглар шиметтинген, столоваялар ажылдап турар. Бистин турлагларывыс биске дузалажып келир кызылчыларны хүлээп алырынга белеткенген болгаш оларны мынап турар.

Ажаап алыышкын үезинде комбайн агрегаттарының чедиишкиниг ажылдаары оларның техниктиг хандырылгазын канчаар тургусканындан дыка хамааржыр. Бо талазы-биске тодаргай графикти ажылдап кылган. Бригада бүрүзүнге эдикчимастер болгаш оон дузалакчызы, каннакчы болгаш заправка кылыр агрегаттар ажылдаар, оон ынай көжүп чоруур үш автомастерская база бар. Ажыл планын өзугаар совхозка ажаап алыышкынга бөлүү-биле ажылдаар арганы ажыглап турар. Ол дээрге дуржулгалыг ийи комбайнерге бир чаа кижини кадып бээр. Ынчангаш үш комбайн чаңгыс черге ажылдаар. Ол үш агрегат тавычалай кезеринге, бөлдүрүп бастырарынга болгаш дөрт ажаап алыышкынга чаңгыс шөлге кады ажылдаар. Ындыг метод болза механизаторларның бот-боттарынга дузалажырынга, чаа кижилерниң ажылга мергежилин бедиринге, техниктиг хандырылганы болгаш заправка кылырынга база автомашиналарның шимчээшкинин хөлүн эртпир быдаратпазынга дузалыг.

Совхозка силос массазын болгаш тараа сөөртүүнге Кызылдың № 2 автоажыл-агыйының автоколонназы ажылдап эгелээн. Кукуруза болгаш тараа ажаап турар бүгү комбайннарны хандырар талазы-биле автомашиналарның ажылы эзлээн организастыг деп чүвени баштайгы хүннерниң түүнели көргүзүп турар. Оон-биле кады автомашиналарны таарыштыр тургузар, чуугун дужурерин организастаар айтырыгны совхозтуң кол агроному биле автоколоннаның начальниги ийилээ дугуржуп шиитпирлээр дээрзин автоажыл-агыйның удуртукчулары билип алыры чугула. Эш П. Сысоев удурткан автоколоннаның чолаачылары комбайннардан силос массазын сөөртүр талазы-биле хүн онаалгазын ажыр күүседип турарлар. Кукуруза кезилдези доостур чоокшулаан болганда, бүгү машиналар тараа сөөртүлгезинге киирер апаар.

Биске ажаап алыышкын үезинде 45 машина ажылдаар деп планнаан болза, ам ажылдап турары 35. Келбээн 10 машинаны бо хүннерде чорудары чугула.

Юбилейлиг чылдың чаагай дужунуң ажаап алыышкыны эзлээн организастыг ажаап алыышкынды эзлээн организастыг эгелээн. Совхозтуң механизаторларының, тараажыларының болгаш дузалажып келген чолаачыларның күзел-соруу көдүрлүүшкүннүг, ындыг болур-даа ужурлуг. Ам удавас Улуг Октябрьның 50 чыл оюн байырлаар болгай бис. Коллективтиг бүрүзү, кижи бүрүзү ол алдарлыг байырлалга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр. Бо чаагай дужуттуг эки ажаап алгаш, Төрээн чуртка хөй тарааны бээри бистиң коллективтиң, оон ажыл-ишчи бүрүзүнүң белээ ол болур.

Оон-биле чергелештир бисте чедир кылынмаан чүүлдер ам-даа бар. Үш бригаданың шаннары амга чедир белеткеттинмээн, оларның довураан чаа эжип, дескилеп турар. Автоденгилер белеткеттинмээн. Ындыг денгилерни Кызылдың улетпүр комбинадындан кээп хынап тургузар ужурлуг. Ол организациядан биске денгилер тургузарын мынчага чедир саададып келгени четпес. Бир эвес тарааны тавычалавайн, дөрт кезип киришкен болза, деңзи чокта улуг бергедээшкинге таваржыр турган.

Совхоз бо чылын 4300 тонна тарааны күрүнеге дужаар планныг. Бо дувустуң бар аргаларывысты болгаш дужуттуң байдалын санап көргеш, база Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң тараажыларының кыйгырыын деткивишаан, күрүнеге дужаар тарааны 10 муң тонна чедирер деп шиитпирлээн бис. Мону бригадаларга болгулаан хуралларга, беседаларга кижи бүрүзү деткип, бүгү дужуттуг чидириг чокка ажаап алыр дээш бо эгелээн улуг демиселге бодунуң шыдаар-ла күзүн үндүреринге беленин илередип турар.

Бистин совхоз районнуң «Элегес» совхозунуң коллективи-биле социалистиг чарыштыг. Чарышка кол көргүзүглерниң биргээзи чер ажылының продукциязы болгай. Ынчангаш дужут ажаап алыышкынын чидириг чокка чорударынга, күрүнеге улам хөй тарааны бээри дээш демиселге бистин ийи коллективтиң социалистиг чарыжының чалбыжы улам чырыыр ужурлуг.

Н. ЮРКЕВИЧ,
Таңды районда «Межегей» совхозтуң директору.

ЧАЛГЫННАЛГАН ЧОН,

Бай, шыдалгыр ажыл-агый

Бо черге турган ийи бичии колхозтарны каттыштырган, оларның ажыл-ишчилерин, мал-маганын, этсевин болгеш, әллән улуг колхозту тургузуп, ооң ажыл-агыйының кол угланыышкынын чер болган мал ажылдыг кылдыр тодаратканы ол адырларны интенсивтиг хөгжүдеринге быжыг баазаны тургускан, ажыл-агыйның бурунгаар хөгжүлдезинге бар курлавырларны ажыглаар болган чаа курлавырларны илередип тывар арганы берген. Бежен чылдарда колхозтун орулгазы 500 мун рубль чеде берген. Алдан чылдарның әгезинде ол орулга 600 мун рубль түнүг болган. СЭКП ТК-ның март Пленумунун шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле ажыл-агыйга боттуг хемчеглерни чорутканының түңнелинде, колхозтун чер болган мал ажылынга көскү чедиишкиннер чедип алдынган болган нинти орулга 1 миллион 125 мун рубль четкен.

Бир эвес колхозтун тургустунганының баштайгы чылдарында 10 шаа баш инек, каш-ла чүс гектар тараа шөлү, машиналар кончуг эвээш санныг турган болза, амгы үеде 2 мун мыыстыг бода мал, 6 мун ѳжыг шөөр мал, 30 автомашина, 30 комбайн, 30 трактор бар апарган. Ажыглап турар техниканың күжү 120 ажыг техниктиг единица болуп турар. Тараа шөлү 7 мун 600 гектар четкен. Ооң иштинде, тараа культураларын 5 мун 700 гектар черде тарып турар, арткан шөлдерни мал чеми болган өске-даа кодээ ажыл-агый культуралары әллән.

Ажыл-агыйның экономиказын хөгжүдүп быжыглаарына кодээ ажыл-агыйның бүдүрүп үндүрген продуктуларының шынарының экижип турары болгаш оларның бот-үнезинин бедип турары көскү салдарлыг болуп турар. Ол чорук, колхозчуларның ажыл төлевирин 1959 чылдан әгелеп акша-биле төләәрин боттандырар арганы берген, азы ол дәәрге, колхозчуларның күш-ажылының төлевири магадылалдыг болуру-дур. Ооң экономиктиг ужур-дузазы чүгле ында әвес, харын колхоз, совхозтарда ышкаш, бодунун экономиказын күрүне чәәлизинин дузазы-биле хөгжүдер арганы берип турарында болур. Амгы үеде колхоз колхозчуларның азарып азы шөләәлеп турар үезинде оларның ажыл төлевиринин 20 хуузун барымдаалап төлевирни база берип турар.

Колхоз бүдүрүлгезин улам ынай хөгжүдер, малдың баш санын көвүдедир, ооң продуктулуун бедидер, колхоз бүдүрүлгезинде ажыллап турар техниканың ажыглалын экижидер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер дәәш колхоз баштаар чери, партбюро, профәвилел комитеди чамдык боттуг хемчеглерни ап чорудуп турар. Күш-ажыл байдалдарын экижиткен. Автотрактор парыгынга 120 туруштуг гаражты, амгы үеним негелделеринге дүүштүр кылган проект ёзугаар үлегерлиг, чаа инек, бызаа кажааларын, чунар бажыңны тудуп турар. Колхоз бүдүрүлгезинин бүгүле адырларында хөл-биле кылыр ажылдар әллән әвәәжәән, хөй күш кирер ажылдарны механизастап турар.

Колхозтун мал, чер ажылдарын тодаргай удуртур сорулга-биле хөй удуртукчу ажылдакчыларны тургуспайн, удуртулганы төпчүткеш, тараа бүдүрер ажылды колхозтун агроном-бригадири, а мал чеми белеткәәр ажылды зоотехник-бригадир чорудар кылдыр тургускан бис. Мал чеми белеткәәр, сайгарар ажылды бүдүн чылдың дургузунда үзүктел чок чорудуп турар кылдыр механизастаан бригаданы тургускан. Ону колхозтун зоотехниги, а трактор-хову бригадазын колхозтун агроному боду удуртуп турар. Техниканың үзүктел чок, бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хандырар сорулга-биле чер, мал ажылынга тусту-та бир-бир автомашиналарны, оларның чолаачыларына дуржулгалыг механиктерни быжыглаан. Олар техниканың септелгезин, техниктиг ажаалдазын кылып турар. Техниканы кывар-чаар материалдар-биле хандырар ажылдан әгеләәш, оларның техниктиг ажаалдазынга чедир бүгү ажылдарны удуртуруп, хыналдазын чорударын колхозтун кол инженери харыылап турар. Колхоз бүдүрүлгезинин кол-кол адырларынга ажылды ынчаар организастаан чорук экономика талазы-биле ажыктыын херек кырынга бүзүрәән бис. Механизаторларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүг болуп турарының үндезини база ында.

Бо юбилейлиг чылдың баштайгы чартыының түңнелдери бисти өөртүп турар. Күрүнеге дүк садар чыл планы күүсеттинген, чыл төнчүзүнге чедир 20 тонна дүктү пландан ажыр садар аргавыс бар. Сүт садар чыл планын октябрь 1-ге чедир күүсеткеш, пландан ажыр 150 тонна сүттү садар бис. Эт садарының болгаш малдың баш санын көвүдериниң планнары күүсеттинер.

Бо бүгү чедиишкиннер колхозтун бүгү ажыл-ишчилериниң кызымак, демниг күш-ажылының түңнелинде чедип алдынып турарын демдегләәри чугула. Ылаңгыя саанчылар Г. Архипова, Т. Сенди, бызаа ажаакчызы П. Портникова, механизаторлар С. Оюн, А. Кудрявцев, Ш. Лагбалдай, А. Санаров, О. Сат, кадарчы Д. Оюн, хойжулар А. Ондар, А. Чыдыг-оол, Б. Аракчаа оларның аттарын чоргаарал-биле адап, оларның күш-ажылчы чедиишкиннеринге өөрүп турар бис. Эки күш-ажылчы чедиишкиннер дәәш шаннал-мактал хемчеглерин база ап турар бис. Мурнакчыларга өртектиг белектер тыпсырындан аңгыда, бо чылын колхозчулар «Найырал» деп поездиге 6, курорттарже 8, даштыкыже 2 путёвкаларны ажыглаан.

Совет әрге-чагырганың бо юбилейи биске ийи дакпыр байырлал болур: бо чылын бистиң колхозувус 20 харлаар. Ынчангаш колхозтун ажыл-ишчилериниң күш-ажылчы тура-соруу кызыгаар чок. Бо чылын күрүнеге 3400 тонна тараны садар планныг бис, а ону 5 мун ажыг тонна кылдыр күүседир деп бедиткен социалистиг хүлөөлгени алган бис. 1412 тонна сиген белеткәәр планда көрдүнген. Бо үеге чедир 936 тонна сиген, 4000 тонна силос белеткеттинген. Бо ажылда механизастаан ийи звено эки ажылдап турар. Тараа ажаан алышкынынга белеткел база багай әвес чоруттунган. Ынчангаш совет әрге-чагырганың 50, а колхозтун 20 чыл болур юбилейлерин төлептиг өткүүр дәәш моон соңгаар-даа улам кызымак ажылдаар бис.

В. ЕВТУШКОВ,
Каа-Хем районнун «Тиилелге» колхозунун даргазы.

Демиселдиң чылдарын сағынмышаан

Тыва Арат Республиканың чазаанын ССРЭ-же эң баштай өөредип чорутканы он сургуулун мәән адам Савалий Елисеев Абаканга сал-биле чедиргенин «Араттың сөзүнде» бистиң чер чурттуг Салчак Тока тода бижәән. Мен Тывага кәәримде чүгле он ийи хардыг турган мен, ынчангаш бодумну чурттун үндезин кижизи деп чоргаарал-биле санап чоруур мен.

Дыка аныяамда хосталга дәәш демиселге киржип, чоннун өөнүктерин база дайзыннарын ылгап таныыр болу берген мен. Мәән ачам Ачинск хоорайга чурттап турган шылгарангай революсчу катты Юдаев-биле чаалажып әгеләән. Ол революсчу Россияда политиктиг байдалды тодарадып бижип турган. Мәән ачам-даа, мен бодум-даа Октябрь революциязының ужур-дузазын биле берген бис.

Бистер, Тывага турган орус чурттакчылар шуртүп кирип келген ак дәәрбечилер-биле демиселди 1920 чылда шиитпирлиг әгеләән бис. Хосталга дәәш ыдык демиселге киришкен өөрүм—Сергей Хлебниковтун партизан отряды. Амгы «Тере-Хөл» колхозтун девискәәри Чыргаландыда деп черде ак дәәрбечи Кудрявцевтиң бөлүү бары биске билдинген. Ол дәәрге Моолга Щетинкин биле Кравченконун шериинге аштырган, Тываже шуртүп кирген бөлүк турган. Олар Тере-Хөлге туруп алган, революцияга удур идегеттерни чыып, күш тыртып ап турган. Партизан отрядының сорулгазы дәәрбечилерниң планын буза шавар ужурлуг апарган. Колдуунда дүнелерде чоруп турган, актар сезик албаанда хенертен халдааш, дайзынның уязын буза шапкан бис. Ооң соонда бир чыл болганда, чедир соктунмаан генерал Бакич Тываже дезип кирип келген. Партизан шериниң талантылыг командири Сергей Кузьмич Кочетов бисти баштааш, генералга удур чоруп каан. Иниг тулчуушкун бистиң тиилелгевис-биле доозулган. Чүгле офицерлерни безин он тос кижини тудуп алган бис. Туттурганнарның аразында Бакичиниң кадайы база бар болган. Чүгле Бакич каш санныг офицерлер-биле дезип үнген.

Мен барык-ла 1924 чылга чедир партизанаан мен. Тывага улустун чөптүг әрге-чагыргазы тургустунган соонда бистиң Даниловка суурга тайбың тургузукчу күш-ажыл әгеләән. Ынчалза-даа 1941 чылдың чайынында фашистиг Германия Совет Эвилелинче оор ёзуубиле халдаанының соонда, бистер, Каа-Хемниң хоочун партизаннары Төрәән чурттун хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалап чоруп каан бис.

Дайын соонда Дерзиг хемге «Дерзиг» деп колхоз тургузуп алган бис. Ооң баштайгы даргазы Салчак Саглынмай мени аңаа кирерин сүмеләән. Мен саналды күзелдиним-биле хүләәп алган мен. Бистиң ол колхозувус сөөлүнде барып «Октябрьның 14 чылы» колхозбиле катчы берген. Ол колхоз ам быжыы-биле бутка турупкан сайзырангай ажыл-агый.

Колхозчулар мени пенсияже үдәәннер, ынчалза-даа күш-ажылга чаңчыккан кижи ажыл чок олуруп шыдавас-тыр. Колхозумнун сайзырангай бай шыдалдыг болуру дәәш ам-даа ажылдавышаан мен. Кончуг улуг, төөгүлүг байырлал чылында ниити херекке үлүг-хууну киирери алдар, аас-кежик болгай.

Р. ЕЛИСЕЕВ,
партизан, Ада-чурттун Улуг дайынының киржикчизи.

Саннар болгаш фактылар

1944 чылда Каа-Хемге Сарыг-Септи ортумак школазындан аңгыда, Ильинканың, Белбейниң, Бүрен-Аксының, Медведевканың, Бояровканың, Федоровканың әге школалары турган. Ам районда үш ортумак, 12 сес чыл, 4 әге школаларда 2700 ажыг өөреникчилер өөренип турар. Оларның иштинде 250 ажыг сургуулдар күрүне хандырылгазында.

Район төвү Сарыг-Сепке 1944 чылда уруглар албан чери турбаан. Ында ам 2 уруглар сады, 2 ясли ажылдап, келир салгалдың 300 ажыг кижилерин өстүрүп турар.

• • •

Район төвүнүң ном фондузу 112 мун экземпляр ном четкен. Ам районнуң чурттакчы чонунуң кижи бүрүзүнге 10 ном, мун кижиге 750 солуннар болгаш сеткүүлдер онаажып турар.

1944 чылда районга дәәди әртемниг башкылар он четпес кижи турган. Ам дәәди болгаш ортумак әртемниг башкылар 200 ажып турар.

• • •

1944 чылда районга чаңгыс дәәди әртемниг әмчи, он шаа ортумак әртемниг фельдшерлер ажылдап турган. Ам районда 20 дәәди әртемниг әмчилер, 100 ажыг фельдшерлер болгаш акушерлер чоннуң кадыын камгалап ажылдап турарлар.

• • •

1944 чылда Сарыг-Сеп суурга чаңгыс бичии столовая турган. Ниитиниң чемненилге черлери ам үүгле колхоз, совхоз төптеринде әвес, харын бүгү хову турлагларында бар апарган.

1944 чылда Каа-Хемге автолавка хамаан чок, кәдәә магазиннерге бараан сөөртүр чүүк машиназы турбаан. Ам үүгле район төвүнде «Октябрь 14 чылы» колхозтуң малчыннарына безин дөрт автолавкалар бараан болуп, чонну хандырып турар.

Шаанда болгаш бөгүн

Сарыг-Септи 1908 чылдан бәәр билир мен. Сарыг-Сеп деп ол ат ынчан турбаан-даа. Бирәәзинден бирәәзи оран чок ырак, Косошаровка болгаш Шоршневка дәәр ийи чаржынчыг бичии суургуштар турган.

Каа-Хем унун орус кижилериниң әлеп чурттаары Салчак ноянарының, оларның улуу Хүн-Ноянның (ону Дамдың дәәр) чөпшәәрели-биле болдунар турган. Салчактың ноян чагыргазы калбак девискәәрлиг турган. Аңаа амгы Каа-Хемниң бүгү девискәәри, Тере-Хөл, Чедер кавызы, Кызыл чоогунуң чурттакчылыг черлери Кызыл-Суглуг Баян-Кол ынчаар хамааржыр турган.

Амгы Каа-Хемниң хөй чурттакчылыг черлери Ильинка, Бүрен-Байхаак, Бүрен, Белбей, Сизим, Суг-Бажы ынчан шуут чок турганнар. Федоровкага (Кундуступта) үүгле ийи өг-бүле турган, оларның аразы ийи километр ырак турганын билир мен, а Медведевка, Даниловка, Грязнуха, Бояровка бо черлериниң кайызынга-даа чаңгыс-чаңгыс бажыңнар турган.

Сөөлүнде ол черлер орус чурттакчылар-биле чоорту әлеттинип әгеләән.

Октябрь революциязынга чедир амгы Каа-Хемге школа-даа, клубдаа, әмнелге албан черлери-даа турбаан. 1916 чылда Сарыг-Сепке медицина фельдшери Терентьев чаладып келген, ол кижи сөөлүнде барып край Советиниң даргазының оралакчызынга соңгуткан, революсчу, мурнакчы кижи турган.

Чоннуң культуразы шаанда чавыс турда-ла, шажын талалакчылары 1914 чылда безин Косошаровкага (Үстүү-Сарыг-Сепке) дуганны тудуп алган, чонну төөредип турганнар.

Садыгны кыдат чижеңи садыгжылар әргелеп турганнар. Үүгле амгы Сарыг-Сепке безин оларның он ажыг бүүзелери тургулаан. Чижеңи садыгжы кыдаттар мөлүкүү әзуубиле чонну дыка хемдип, чоннуң мал-маганын, алгы-кежин, аң-олуун барык халаска ап турганнар.

Ынчалза-даа Россияга өөскәән Октябрьның күштүг чалгыы Тываны ойбаан. Маңаа турган революсчу орустар болгаш чурттуг үндезин чонну 1918 чылда-ла хемдикчилерге удур демисежип кирипкен, мону бижип турар кижи база ол көдүрлүүшкүнден калбаан дәәрзин чугаалап болур.

1921 чылда тывалар биле орустар кады демисежип турган, улустун эрге-чагырганын тургускан. Ынчан чер ажылының талазы-биле эштежилгелер тыптып әгеләән. Макеевкага (Мерген-Аксынга), Медведевкага, Бояровкага, Федоровкага, Грязнухага колхозтар тургустунуп әгеләәннер. Ынчалза-даа Сарыг-Септиң амгы «Октябрь 14 чылы» колхозтан ацгылары баштайгы бергелериниң ажып эртип шыдавайн барганнар.

Баштайгы колхозтар тургустунуп турар үеде тракторлар, комбайннар, автомашиналар турбаан, а ам техниканы чүс-чүзү-биле санаар апарган-дыр бис. Чер болганда школа, садыг, әмнелге черлериниң четкизи калбарган. Бистиң районнуң шырайы ам шаандагызынга көңгүс-ле дөмейлешпес кылдыр чаартынган.

Октябрьның 50 чылының байырлалы чоокшулап олурар үеде бистер, улуг салгалдың кижилери, демиселге токкен деривис, ханывыс халас барбаанынга, чаа амыдырал туттунганынга, бистерни чаа салгалдың кижилери солуп алганынга кызыгаар чок өөруп турар бис.

М. СПРЫГИН,
хоочун солдат, партизан,
Ада-чурттун Улуг дайынының киржикчизи.

Бурунгаар базым

Мен сес чыл бурунгаар чаа-ла хой малдап кирип турганым үем-биле ам бөгүнгү байдалды дөмейләәр аргажок. Тыва улус шаандан тура мал ажылды чораан болза-даа, мал ажылының амгы үедеги культурлуг хөгжүлдезин билбес чораннар. Инектерни электри-биле саары, хойларны электри хачызы-биле кыргыыры чергелиг ажылдарны тыва малчыннар үүгле Совет әрге-чагырганың чылдарында шиңгәәдип алганнар.

Бистиң малчыннарывыс, ооң иштинде хойжулар, үзүктел чок өөренип турарлар. Чижәә, кодан хойларга бонитировка (шилилде) чорудар апарганда, хойжулар зоотехниктерге идепкейлиг дузалажып, хойларны порода аайы-биле ылгаарынга ыяк өөрени бергеннер.

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Салчак Бөрзек өске эш-өөрүнге мал ажылының продуктулуун бедидер талазы-биле доктаамал дузалап келген. Ам хойжуларның ажылының түңнели бедәән. «Колхоз бо чылын үүс төрүүр хойдан 91 хураганны алган, а мен бо чылын үүс хойдан 109 хураганнарны, хойдан-на 3,2 кг дүктү алган мен.

Бистиң малчыннарывыс чедиишкиннерни улам быжыглап, динмиттиг бурунгаар базымнар уламчылап турар.

С. МИЖИТ-ООЛ.
«Кызыл тук» колхозтун хойжузу.

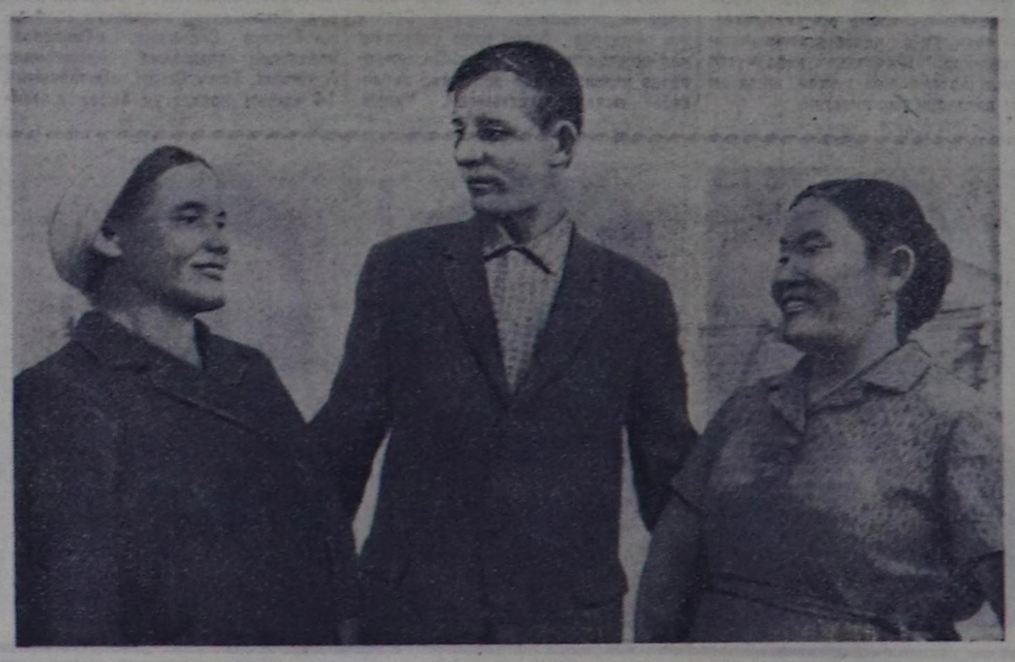

ЧУРУКТА: «Октябрь 14 чылы» колхозтуң Мерген сүт-бараан фермазының жарнакчылары. Солагай талазында саанчы Лапшина В. Т., ортузунда инек кадарчызы А. Н. Балабанов болгаш оң талазында ферманың эң мурнакчы саанчызы Елена Кара-оол.

Ферманың найыралдыг коллективи күрүнеге сүт садарының чеди айда планныг онаалдазын ажыр күүсеткен.

Саргал черинде ажыл-иш

«Коммунизмче орук» колхозтун тараажылары болгаш механизаторлары дүжүттү чогуур өйүнде, чидириг чокка ажаан алыр талазы-биле бүгү Тываның тараажыларынга кыйгырыгны үндүргеш, улам күжениишкинниг ажылдап әгеләәннер.

Ажаалданың баштайгы хүннеринде Саргал ховузунун 758 гектар тараазы кестинген болгаш ооң 418 гектары бастыртынган. Тараажылар 480 тонна чаа дүжүттүн тараазын күрүне шыгжамырынга киирери-биле Кызылдын сайгарылга баазазынче чудуруп чорутканнар.

Он дөрт комбайннар үзүктел чок кезип турда, дөрт жаткалар арай быыпаан тарааны тавычалай кезерин түлүктәәш, ам ооң бастырылгазынче киргеннер.

Тараның дүжүү гектардан чеже болуп турарын үзе чугаалары билдингелек, ынчалза-даа агрономнар 16 центнерден куду әвес деп санап турар.

В. ГЛУШКОВ,
Саргал бригадазының бригадири.

АМГЫ МЕРГЕНДЕ

«Бо-ла болгай Мерген— бедик хая кырындан чинге-чиңге көвүк ыыдыр төктүп, даштар кырынга кээп дүшкүләәш, ооң ыңай шапкын болгаш дааш-шимәәннинг хап бадып чыдар. Ооң хап чыдар уну — Тожунуң бедик тайгаларында үнүп турар баштарындан әгеләәш, Каа-Хемге киргиже чедир — хөй-хөй ужарлыг болгаш саарыглыг. Каа-Хемге киргелек чораан, Мерген мырыңай оожургай бәәр. Ам ону чүү чалымхая аразынга кыза бәәр боор? Кым ону доктаады бәәр деп? Мерген шаа төнүп турупкан, ынчалза-даа аас-кежиктиг болу берген, аскыыче бар чыдар».

Күрүне шаңналының лауреады, чогаалчы С. Токаның «Араттың сөзү» деп тоожузундан алдынган бо одуруглар ооң төрәән хемчегежиниң дугайын чугаалап турар.

Ам Мергениниң Каа-Хемге каттыжа берген аскыдан өрү дөрт километр хире черде, сырый өзүп үнген эзимчигеш ишти, долгандыр кадар өттүг дагжыгаштар хүрәәләән черде «Октябрь 14 чылы» колхозтун төп сүт-бараан фермазы бар. Ону ук хемниң ады-биле база-ла Мерген фермазы деп адаар.

Чайгы хүн чүгүрүүнде кире берген. Ферманың чаа, дыт бажыңнарының крышалары, ханалары хүннүң өткүт хереллеринге улам өң кирип, чоокта ногаан эзим, ооң ындында аяс ак-көк дәәр онзагай, чүректи әргелеп келир чурумалды тургузуп турду. Бөлүк бичин уруглар суур ортузу шөлчүгеште каткыхөглүг ойнаан, а бажыңнарның улуг әәлери ажылдарынче далашкан, ажыл-агый, аал-оран дугайын шуугашкан, хөлзәән турлар: кежәәки саалда чоокшулааны ол.

Сүт-бараан фермазының әргелекчизи, чугаакыр, баштак, чазык аажы-чаңныг коммунист Евдокия Никифоровна Голубцова фермаың төөгүзүн, ооң кижилериниң, оларның ажыл-херектериниң дугайын чугаалап орду.

Колхоз 1931 чылдың май 10-да тургустунган, ферма база ооңбиле барык чажыт. Ооң коллективиниң әрткен оруун амгы хүннерде ажыл-херектери, хөгжүлдези тодаргай херечилеп турар. Амгы үеде фермада 265 саар инек, 13 саанчы бар, а ниити коллективте 26 өг-бүле чурттап, ажылдап турар. Мурнакчы саанчылар Елена Кара-оол, Агафон Балабанов олар инек бүрүзүнден чылда 1270 кг сүттү саап алыр хүлөөлгелиг тургаш, чартык чылда инек бүрүзүнден 1000 ажыг кг сүттү саап алган, а бызаа ажаакчызы Вера Лапшина бызаа бүрүзүнден хонукта ортумаа-биле 400 г немелде деңзи алыр тургаш, ол көргүзүг 500 граммдан ыракта ажыг болурун чедип ап тургаш, ийи хар-назынның бөлүктериниң бызааларын чогуур үезинге чедир улгаттыр өөтүргеш, кадарчыларга дужааган. Фермаың коллективи әрткен чылдың бирги чартыында инек бүрүзүнден ортумаа-биле 735 кг сүттү саап алган болза, бо чылдың ол-ла үезинде 862 кг сүттү саап алгаш, бо чылдың аштайгы чартыының планын ыракта ажырган.

Евдокия Никифоровна:

— Бо дәәрге, бөдүүн чугаа-биле сөгләәрге, аңаа-ла сан-түңнер әвес, а хонук, ай, чыл санында улам-на көвүдеп орар чүгүрүк саннар-дыр— дәәш, «чүгүрүк саннар» деп сөөтерни дыңзыды чугаалааш, уламчылады.— А бистиң келир үеже кушажылчы базымнарывысты чүнүң-биле хемчәәрил, чүнүң-биле көргүзерил, ынчаш? Математика чокка ону әргий бодаары берге-дир, ол харындаа болдунмас. Ферма әрткен чылын бүдүн чыл иштинде күрүнеге 105 тонна сүттү, а бо чылын алдыла ай иштинде 137 тоннаны саткан.

Елена Кара-оол он бир чыл мурнунда бо фермага ажылдаар дәәш чедип келген баштайгы хүннерин, ол баштайгы хүннерде бодунун өөрүшкүлерин, мунгаралдарын сактып орар. Ферма тургустунганындан бәәр ынчаарда безин он ажыг чылдар әрте берген болза-даа, ооң коллективиниң ажыл-агыйы амгы үебиле деннәәрге, ындыг-ла сайзырангай әвес турган. Ам фермаың коллективиниң чүгле ажыл-агыйжы чедиишкиннери көскү әвес, а ооң кижилериниң амыдыралы чаагайжып орар. Ында чурттап, ажылдап турар 26 өг-бүле чаа, чаагайжыттынган бажыңнарда чурттап орар, өг-бүле бүрүзүнде радио, соодукчу, хеп чуур, сүт тырттар машиналар, бажың иштинин шевергин эт-херексеалдери бар, электри чырыы киртинген. Фермаың ажылчын бүрүзү айда ортумаа-биле 60-дан 100 рубль ажыр шалыңны ап турар. Саанчыларга классты тыпсып әгеләән. Ийиги класс дәәш ажыл төлевириниң 15, а бирги класс дәәш — 20 хуу чедир немелде төлевирни тыпсып турар. Ийиги классты саанчызы деп мергежилди бо фермага бир-ле дугаарында хоочун саанчылар Чашпай Сара, Екатерина Долукай олар чедип алган.

Фермаың сууру чыл келген тудум-на өзүп турар. Ында чуртталга бажыңнарындан аңгыда, кызыл булун, 25 орунуг ясли, чунар бажың, 150 туруштуг саалда кажаазы, делгем инек, бызаа кажаалары бар. Әрткен чылын 4 аал ишти чурттаар чаа бажыңны туткан. Бо чылын ол тудугларга немей ийи аал ишти чурттаар чаа бажыңны, 150 туруштуг, даштан туткан саалда черин, 100 бызаа турар кажааны тудуп, ажыглалга киирер. Бо бүгү чаа тудугларга буе-биле чылыдылганы тургузар болгаш инек саар, мал чеми, одек соортүр ажылдарны бүрүнү-биле механизастаар. Ол ажылдарны «Сельхозтехника» каттыжыышкынының район салбырының механизастаан звенозу кылып турар.

Ферма әргелекчизинин бажынынга чугаалажып олурувуста, радио: «Сарыг-Сеп чугаалап тур!» — деп чугаалай берди.

Автомашина мотору чоокшулай дагжап келгеш, оожургай берген соонда:

— Евдокия Никифоровна!— деп кый дәәш кыстың өткүт үнү ажык соңга оттур чаңгыланып келди. Мергенни өрү, бо төп турлагдан сес км черде чайлагда инектерни саар дәән саанчылар чедип келгени ол. Үнүп келдиниз, Машина кырында олурган кижилер аразында каткы-хөглүг аныяктарже Евдокия Никифоровна айыткан:

— Бистиң аныяк саанчыларывыс, комсомолчулар Валерий Хуурак, Агафон Балабанов, Ольга Белякова бо-дур—дәәш, чоргаарал-биле уламчылады.— Эр-хейлер, дуржулгалыг саанчылардан чыдып калбайн турарлар — деп, сеткил хаңыышкынын илеретти.

Мергениң саанчылары—Октябрьдан чаартынган тыва черниң ооллар, кыстарының бир болуу ынчаар чурттап, ажылдап турар.

Д. АНАЙ-ООЛ,
«Шынның» корр.
Каа-Хем район.

1967 ч. Август 26.
ШЫН
2-ГИ АРЫН

ЧААРТЫНГАН БУЛУҢ

ЧУРУКТА: «Тиилелге» колхозтуң мурнакчы саанчызы Тожу Сенди Седиповнаның бажыңында чаа амыдыралдың эдилелдери кирген. Хеп чуур, даараныр машиналар, радиоприемник электри энергиязы-биле докторамал ажылдап, бажың ээзинге күш-ажылды чингедип турар.

Алдарны оскунмас

«Совет Тыва» — Каа-Хемге эң баштай турғустунган совхоз. Баштайғы үеде ооң организастыг байдалынга бергелер турган болбайн аан. Ол бергелер чоорту ажып эрттинген. Ам ол күрүне ажыл-агыйы бодунуң черин эзлепкен. Бистиң мал семиртир совхозтуң кижилери ажыл-херек, эп-сеткил талазы-биле быжыг коллектив кылдыр каттышкан. Чижээ, бис бо чылдың баштайғы чартыында, азы чеди айларда 500 центнер арыг деңзи эзтти алыр турган бис. Малчыннарның күжениишкинниг ажылдаанының ачызында 910 центнер арыг немелде эзт алдынган.

Бистиң коллективте ажыл-ишке үлегерлиг мурнакчылар хөй. Чижээ, Начын Сундуй 220 шарыларны семиртир кадарып турган, 15 тонна эзтти немей бүдүрген, ол хүнде-ле шары бүрүзүнге онааштыр 845 грамм өзүлде деңзини ап турган. Кенден Биче-оол оон калышпаан. Ол ийи чүс он беш шарыларны үш ай кадаргаш, 15 тонна арыг деңзини алган азы хүнде малдың баш санынга өзүлде деңзи 890 грамм чедип турган. Ол ышкаш хөй малдап турар эштер Ооржак Херел, Ашак-оол, Адыяа, Наксыл болгаш өскелерниддаа ажыл-херээн совхозтуң дирекциязы, партия организациязы бедии-биле үнелеп, шаңнал-макталды берип келген.

Октябрьның 50 чылынга чедиишкинниг ужуражыр дээш чарышче бүгү кижилер көдүрүлген. Ылаңгыя мурнакчы малчыннар Санаа-Байыр, Мунзук Мунзакпан олар эки эгелээшкинни кылып, алган хүлээлгезин ам чедиишкинниг күүседип турарлар.

Бистиң байырлал чылында салган сорулгавыс улуг. Чижээ, Октябрь 1-де 350 тонна эзтти семиртилге күсели-биле алыр бис. Биске тараа дужаарын планнаваан, ынчалза-даа 2 муң тонна тарааны база 17 тонна дукту күрүне шыгжамырынга киирер бис.

Бистиң малчыннарывыс амдыгаштан кышка белеткенип эгелээннер. Олар бо чылын беш чаа бажыңнарны алырлар. Оларга радиоприёмниктер ажылдай бээр.

Ажылчыннарның культура-амыдырал деңнелин бедидер талазы-биле кылыр бодаан түүлдеривис база эвээш эвес. Ылаңгыя малчыннарга, ооң иштинде мурнакчыларга, телевизорларны садып бээр бис. Ооң-биле кады чоокку үеде ийи чүпар бажыңны тудар бис, ынчангаш бүгү малчыннар чүпар бажың-биле бүрүн хандыртынар.

Малчыннарның өглерин культуржулар сорулга-биле совхоз бир муң метр ак пөстү садып алган, ооң-биле өглериң иштин, даштын додарлаар. Абаканче баар мал сүрүкчүлеринге ап чоруур радиоприёмниктерни база садып берген бис. Хову ажылдакчыларының культуразы база бедип турар. Чеди-Паш, Чиңге-Даг хову турлагларында радиолаларны салган.

Совхоз төвү суурну чаагайжыдып, ногаанчыдып эгелээн бис. Чүгле бо чылын безин 1100 дөс ыыштарны олурткан бис, оларның 90 хуузу үнген, ооң-биле кады 1100 метр палисадникти база туткан.

Совхозтуң дирекция чери, партия организациязы, ажылчын комитеди чоннуң оран-бажында чуртталгазы эки болурунче база кичээнгей салдынып турар. Чижээ, 20 кудуктарны бажыңнарга кылып берген. Ам бажыңнарны бус-биле чылылар айтырыгже шилчип эгелээн бис. Суурнуң чаагайжыдылгазы дээш кудумчу, квартал комитеттери база депутаттар ажылдап турарлар. Бистиң суур ам чаагай туттунган черлериниң санынче кирип бар чоруур.

Огород биске шоолуг эвес хемчээлдиг турган. Ам чон огород өстүреринче калбаа-биле кирипкен.

Бисте бир үндезин чаартылга дээрге, кижилериниң төрээн совхозунга ынакшылы. Кажан совхоз чаа турғустунуп турар үеде күзенчиг эвес бодалдар чамдык кижилерге турғулаан. Ол чигзинчиг бодалдар арлып читкен болгаш совхоз бүдүрүлгези дээш кижилериниң идепкейи аажок улгаткан, ажыл кылбас, арагалап хымыззар кижилер ам ховартаан.

Бистиң совхозтуң коллективи байырлал чылынга тудуг талазы-биле улуг хүлээлгелерни алган. Чижээ, 40 аал чурттаар чаа бажыңнарны кылыр бис, оларның чээрбизин октябрь 1-де доскаш, чаа бажың ээлерин ынаар киирер бис.

Бистиң совхозтуң ажылчы чону бо байырлал чылында улам чедиишкинниг ажылдаарын Төрээн чурттуң мурнунга хүлээнип турар бис.

О. ДҮГЕР,
совхозтуң директору.

Октябрьның хөрелги Тыва черде

Чоннуң идегели, кижиниң нүүрү

Чон кижиге идегээн, бүзүрээн болганда, кижи нүүрлүг болуру чугаажок. Ынчангаш ыызымак ажылдаарынче амгы үениң совет ада сагыш човалгазы кижини киир тыртып, сорун киирип турар-дыр.

Совет эрге-чагырганың байырлалдыг чылында мээң ажылым эки чоруп турар деп хөйге чугаалап болур мен. Чүс төрүүр хойга онааштыр чүс он бир хураганны, хой бүрүзүнден-не 2,6 кг дукту алганымны багай түңнел деп болбас.

Ынчалза-даа мен амгызындан-даа артык бедик түңнелдиг ажылдаарын кончуг күүзөр мен. Хамыктың чугулазы айтырыгларның бирээзи бистиң колхозка хамаарыштыр хой малдың уксаазын шын шилиири болур. Хойжу коданнарывыста меринос, каракуль, тыва хойлар холуй-бүлүй турғулаары, мен бодаарымга таарышпас, ол шын эвес чорукту мал ажылының тускай эртемниглери дарый хуусаанның иштинде эдери эргежок чугула.

Коллективтиг ёзу-биле, чон эш-өөр-биле чүве чедип алырынга күзелим улуг. Ынчангаш 1930 чылда-ла каттышкан ажыл-агыйга — МЧАЗ-ге кирген болгаш оон бээр амга дээр коллективтиг ажыл-агыйдан чарлып көрбээн мен. Мээң баштайғы киргеним «Ревкоммуна» МЧАЗ, сеелзүредир киргеним «Трудовик» колхоз (ам «Октябрьның 30 чылы») техника талазы-биле кошкак хандыртынган ажыл-агыйлар турганнар. Ынчалза-даа Совет эрге-чагырганың чылында бистиң «Октябрь 30 чылы» колхоз дыка баяан.

Назын дөгээн, ам 58 харлыг апарган-даа бол, ынак ажылымны, малчын хүлээлгемни кагбас мен. Бисте ам мал чеминиң белеткели чоруп турар, ооң чыда калбайн, ажылдажып турар мен. Ооң-биле кады кыштаамны септээрин база чоруда берген мен.

Совет эрге-чагырганың 50 чылын демдеглеп турар бо чылда кижиге ажылдаары, чурттаары кончуг өөрүнчүг-дүр деп чүвени онзалап чугаалаксадым. Бодап-даа көрээл, мен ай санында чүс сезен ажыг акшаны санадып ап турар мен. Бо улуг шалың-дыр. Мындыг магалыг, хандырылгалыг чурттал ганы Октябрь берген. Октябрьге катап-катап четтирдим дивишаан, бистиң Төрээн чуртувустуң чечектелиишкини дээш үлүг-хуумну ам-даа салып киирерингe шиитпирлиг мен.

С. КАВАА,
хойжу.

Чонум сеңээ аян тудайн

Бо юбилейлиг чыл культура ажылдакчыларының мурнунга база чаа-чаа сорулгаларны салган. Ол дээрге, совет кижилериниң эстетиктиг, коммунистиг кижизидилгезин экижиде-ринче угланган чаа-чаа чогаадыкчы бодалдарны дилеп, бо талазы-биле дээштиг хемчеглерни амыдыралга боттандырары болур.

Бо талазы-биле бистиң районнуң культура бажыңының коллективи чамдык ажылдарны кылган. Делегейниң бирги империалистиг дайынының, хамааты болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Тараканов, кызыл партизаннар Семенов, Верходубов олар-биле «Адаларның оруу-биле» деп ужуражылганы, оон аңгыда янзы-бүрү темаларга 12 тематиктиг кежээлерни эрттирген бис. Ургларга таарыштырган номчулга конференцияларындан, диспуттардан, хөглүг оюн-тоглаалардан аңгыда, улуг улуска болгаш ургларга таарыштырган программалыг «Орус берёзаның байырлалы» деп массалыг байырлал база болган. Хамааты болгаш Ада-чурт дайынының, революция болгаш аңгы демиселинин үезинде чоннуң хосталгазы, аас-кежии дээш демиселге маадырлыы-биле өлген маадырларга тураскааткан «Хамааты хөөржүдүлгени» база эки организастаан бис. Ындыг янзылыг ужуражылгаларга, хөй кижи киржир массалыг оюн-тоглаага, байырлалдарга чоннуң сонуургалы, киржилгези улуг, оларның кижизидилгелиг ужур-утказы база ханы. Бо бүгү культура-массалыг ажылдарны организастап эрттиринге Сарыг-Сеп школаларының, ургларның музыка школазының башкыларының болгаш өөреникчилериниң, Культура бажыңының бот-тывыңгыр уран чүүл болгүмүнүң киржикчилериниң, хамааты, Ада-чурт дайыннарының хоочуннарының идепкейлиг киржилгезин демдеглээри чугула.

Амгы үеде районнуң Культура бажыңының агитбригадазы байлак программалыг концерт-биле ажыл-агыйларның хову турлагларын кезип, тараажыларга бараан болуп чоруп турар. Олар чүгле концерт көргүзеринбиле кызыгаарлаттынмайн, механизаторларга эмчи дузазын көргүзүп, янзы-бүрү темаларга лекция, беседаларны кылып турар. Районнуң ажылдакчызы В. Тупышевтиң «Черниң үнү», «Хүлүмзүруг» деп ырларны, «Далашпа» деп кожамыктарны, район эмнелгезиниң эмчизи А. Лубошниковтуң «Ташкент дугайында ырыны», улустуң шаандагы болгаш амгы кожамыктарны, А. Самойленко, В. Харченко оларның «Капитан Грантының урглары» деп кинодан увертюраны, орус болгаш тыва ырларның аялгаларын баяннарга ойнап, О. Франс, А. Кревцова оларның баштак танцыларны күүседирин көрүкчүлер аажок сонуургап турар.

Культура бажыңының бот-тывыңгыр уран чүүл көрүдезинде 60 кижи киржип, 5 янзы болгүмнер ажылдап турар. Уран чүүл болгүмүнүң идепкейлиг киржикчизи, режиссёр Галя Ваганова Культура бажыңынга тургустунар улусчу театрның белеткед ажылын амдыгааштан кылып эгелей берген, бо театрның ажылын ол удуртур.

Көдээниң ажыл-ишчилериниң ортузунга культура-массалыг ажылдарны чорудары-биле чергелештир районнуң Культура бажыңының коллективи Улуг Октябрьның 50 чыл болур байырлалының хүннериниге чоңга бараалгадыры-биле ханы уткашынарлыг, байлак программалыг концертти белеткеп турар. Бо ажылды кылырынга Каа-Хем районнуң коммунал хандырылга конторазының начальниги, шулукчу Александр Шаронин идепкейлиг дузалажып, үнелиг саналдарны берип турар.

С. ИННОЧКИНА,
Культура бажыңының директору.

Чаа кожамыктар

ШАПКЫН СУГЛУГ ЧЕРИМ

Салдап кежер, суглап кежер
Шакпын суглуг Каа-Хемни.
Чаагай тараа чери болган
Саргалдарны, Ажыктарны.

Эштип кежер, салдап кежер
Ээрем суглуг Каа-Хемни.
Эгээртинмес тараа шөлу
Эргим Ажык, иштин Саргал.

ДЕРЗИГ

Каа-Хем, Тожу аразында
Харлыг сыннар колдуундан бээр
Чара, диле чүткүп баткан
Шапкын суглуг Дерзиг хемниң
Ханалары — кадыр даглар,
Каасталгазы — ээим, арга.

Маңаа чораан кым-даа кижи
Мактал ырны чондан дыңнаар:
«Деппилгениң темпизин
Деннеп бодаар Дерзиг хемни.
Сайыралдың шалыпкынын
Сактып деңнээр Дерзиг хемни.

Хайым суглуг дошкун-даа бол,
Хайыразы улуг Дерзиг:
Эзимнери—аннар турлаа,
Ээремнери— балыктар өө,
Ховулары — тараа-быдаа,
Хонаштары—бажың-балгат.

Мактаныр дээш, ырлавадым:
Бар-ла шынны айыткадым.
Делгем улуг Төрээн чуртта
Дерзиг ышкаш хемнер хөй бол,
Каа-Хемим кезин боорга,
Ханыр мактаан шүлүүм чүве.

Салчак ТАМБА.

СУУРЛАР ЧААГАЙЖЫП ТУРАР

Сарыг-Сеп Каа-Хем районнуң бүгү көдээ Советтериниң эң улуу. Ында район төвү Сарыг-Септиң бодундан аңгыда Көк-Хаак (Медведевка), Дерзиг-Аксы (Даниловка), Мерген фермазы, Дерзиг-Аксы чурттакчылыг черлер кирип турар. Суурларның чону бо чылын чаагайжыдылга айтырыынче шыңгыы кичээнгейни салганнар. Суурлар чаагайжыдылгазының талазы-биле воскресниктер чер болганга үш удаа эрткен. Ол воскресниктерде чурттакчы чон 3423 дөс ыыштарны олуртган, 25 палисадниктерни туткан, 1100 метр тротуарны кылган, дөрт кудукту каскан.

Көдээ Советтиң депутаттары эштер Р. М. Хорунжин, И. Н. Горелова, Т. И. Кымысова, Ш. И. Солодникова олар хөй-ниити ажылынга эң идепкейлиг крижип турарлар. Бистиң көдээ Советтиң бүгү девискээринде ургларны школага хаара тудары боттанган. Ол бистиң депутаттарывыстың болгаш активчилеривистиң чон ортузунга чоруткан организакчы ажылы болур.

Бистиң көдээ Советтиң ажыл-агыйлары «Октябрь 14 чылы» биле «Коммунизмче орук» колхозтар күрүнеге сүт, дүк садарының чыл планын ажыр күүседипкеннер, эттиин октябрь 1-ден өрай эвес күүседирин ол ажыл-агыйлар хүлээнгеннер.

Район төвүнге амыдырал хандырылга комбинадын ажытканы көдээниң ажыл-ишчилеринге, ылаңгыя малчыннарга дыка таарымчалыг болуп турар. Комбинатка кирип турар хеп даараарының барык 60—70 хуузу көдээ малчыннардан кирип турары кончуг өөрүнчүг.

Көдээ Советтиң ажылчы чону бо чылдың баштайғы чартыында бүдүрүлге, культура амыдырал, чурталга, мал кажаларының тудуг планын күүседип апканы улуг чедиишкин.

Мурнунда бистиң көдээ Советтиң ыраккы одарларда турар малчыннарын автолавкалар канчаар хандырып турарын херекке албайн турган бис. Ам бистиң чер-черде депутаттарывыс автолавкаларның ажылын холга ап, тускай маршруттарны тургускан соонда малчыннардан хомудал кирери читкен болгаш эргежок чугула бараанна рбиле көдээ чонну, ылаңгыя малчыннарны хандырары экижээн.

Бистиң көдээ Совет Ильинканың көдээ Соведибиле чаржып турар. Чылдың баштайғы чартыында ильинкачылар тиилекчи болганнар. Ынчалзада бис байырлал чылының сөөлгү чартыында, дүжүт ажаалдазының, мал чеми белеткээриниң үезинде чарыштыг көдээ Советти ажар сорулганы салган бис.

А. БЕРЕСТОВ,
Сарыг-Сеп көдээ Совединиң даргазы.

Кырганнарның өөрүшкүзү

Чоокта чаа бис бистиң назылап кыраннар болгаш инвалидтер бажыңывыстың 15 чыл оюн демдеглеп эрттирдивис. Бисти мында күрүненің күсели-биле ажаап-тежээп турарын ленинчи Коммунистиг партиянын болгаш Совет чазактың кижи дугайында аажок улуг ада сагыш салыышкынының тодаргай херечизи кылдыр көрүп, бо бүгү Октябрьның социалистиг Улуг революциязының ачызында болган деп демдеглеп, аажок өөрүп, байырлап турар бис.

Инвалидтер бажыны туруп келгениниң бээр он беш чылдарның дургузунда маңаа 1400 хире кижи чурттаан, азы ниитизи-биле 496000 орун-хүн болган (бир орун-хүн дээрге, бир кижиниң бо бажыңга бир хонукта чурттаары-дыр). Ол чылдарда азыралга үнген ниити чарыгдал 35712000 рубль болган. Мында хүлээп алдынган кижилер күрүненің долу хандырылгазында турар. Кино, концерт көөрү база халас. «Кызыл тук» колхоз бисти эзт, сүт-биле хандырып турар, а еске аъш-чем, хеп аймаа-биле респотребсоюз хандырар.

Ол он беш чылдарның дургузунда маңаа бистиң республиканың ажылагый, культура-чырыдыышкын тургузуушкунунга идепкейлиг киришкен, совет, партия, профэвилел, комсомол органнарының билдингир ажылдакчылары чурттап турган. Оларның аразында ТАРН-ның Төп Комитединиң Чиңгине секретары чораан И. Шагдыржап, база-ла харыысалгалыг албан-дужаалларга ажылдап чораан О. Мандараа олар турган. Амгы үеде мында республиканың янзы-бүрү булуннарындан келген кырганнар чурттап турарлар. Олар чүгле аная чурттап турар эвес, база боттарының шыдаар шинээзи-биле ажылдап, инвалидтер бажыңының дузалал ажыл-агыйынга идепкейлиг киржип турарлар. Ындыг идепкейлиглерге тозан хар ажып турар Е. Лощининаны болгаш И. Долгар, Г. Захарин оларны хамаарыштырып болур.

Бистиң бо назылап кыраннар болгаш инвалидтер бажыңывыстың 15 чыл оюн таварыштыр мурнунда партия, совет органнарга хөй чылдарда ажылдаан эдээн хөй эштерге өртектиг шаңналдарны болгаш Хүндүлүг бижиктерни тывыскылаан. Юбилейлиг чылды эки уткуур дээш бис Чадааның Хөндергейде назылап кыраннар болгаш инвалидтер бажыңының коллективин социалистиг чарышка кыйгырган бис.

Бисте эмчи пунктузу база ажылдап турар. Мында чүгле назылап кыраннар болгаш инвалидтер эвес, а түр үеде ажылдаар шинээзин чидирген кижилер база эмнедип, дыштанып турар. Олар сегип алган, ажыл-агыйларынче, бүдүрүлге, албан, организация чергеринче чоруп, боттарының ажыл-херектерин үргүлчүлеп турарлар. Бис амгы үениң амыдыралындан чыдып калбайн, лекция, беседаны айда 2—3 удаа дыңнап, бүгү чурт-биле кады чурттап турар бис.

Назылап кыраннар болгаш инвалидтер дугайында ада сагыш салыышкыны дээш Коммунистиг партияга болгаш Совет чазакка өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис.

Я. НОРБУ,

Каа-Хем районнуң Бүренде назылап кыраннар болгаш инвалидтер бажыңының директору.

С. САРЫГЛАР,
инвалид.

КАПИТАЛ ТУДУГ

Районнуң ажыл-ишчилериниң юбилейлиг чылда алган сошалистиг хүлээлгелериниде амыдырал, культура, бүдүрүлге тудугларын кылыры база көрдүнген.

Амгы үеде районда бирээзи-ле ийи квартиралыг 31, чаңгыс квартиралыг 13, дөрт квартиралыг бир чаа бажыңны тудуп, ажыглалга киргген. Ам-даа 119 квартиралыг бажыңпарны бо чылдың ноябрьга чедир тудар. Оон аңгыда, 33 чаа чуртталга бажыңларын чурттакчылар боттарының күжүгүлде тудуп алыр. Бо бүгү чуртталга тудугларын ажыглалга киргген соонда, 150 ажыг өг-бүле чаа бажыңнар-биле хандыртынар.

«Тиилелге» колхозта капитал тудуг ажылында 50 кижи составтыг бригада доктаамал ажылдап, тудуг ажылдары кылырынга тус черниң тудуг материалдарын чедимчелиг ажыглап турар. Август 1-ге чедир 10 тонна чугайны, 14,5 муң тууйбуну, 2301 кубометр тудуг ыяжын белеткээн. Ол бригада колхозка 8 чаа чурттал га бажыңын туткан, а ол-ла колхозтуң төп суурунга 14 чаа бажыңны колхозчулар боттарының күжү-биле тудар, колхоз оларга эки дузалап турар.

Хүлээлгелериниде көрдүнген чурттал га бажыңнарын тудары бо колхозтан аңгыда, «Ленинчи орук», «Коммунизмче орук» колхозтарда база чедиишкинниг чоруп турар.

Районда капитал тудуг ажылын колхозтар аразының тудуг организациязы (МСО), септелге-тудуг эргелели (РСУ), а «Совет Тыва» совхозта 62 дугаар көжүп чоруур мехколонна (ПМК—62) чорудуп турар.

МСО-нуң планында «Ленинчи орук», «Октябрь 30 чылы» колхозтарга клубтарны, 3200 баш мал кирер 8 кажаны, 920 инек кирер 5 кажаны, 140 туруштуг 4 гаражты, ниитизи-биле 27 квартиралыг 20 чурттал га бажыңын болгаш өске-даа ниитизи-биле 31 тудугну районнуң ажыл-агыйларына кылыры көрдүнген. Ынчалза-даа бо чылдың чеди айларының түңнелинде ол бүгү тудуглардан чүгле 25 тонна картофель шыгжаар чер («Кызыл тук» колхозта), «Бурунгаар» совхозта кызыл булуң, ясли-сад туттунган. Хой тудуглар чылдан чылче доозулбайн шилчип кээп турар. Чижээлээргe, Ленин аттыг колхозта инек кажаазы, «Октябрь 30 чылы» колхозта автогараж болгаш өске-даа тудуглар. Оон аңгыда, тудугларны оларның проектилеринден хажыды тудуп, ажылдың темпизинче кошкак кичээнгей салып турар. РСУ-нуң тудуг участоктарынга 80—90 кижи ажылдаары негеттинер турбуже, чүгле 40—50 кижи ажылдап, тудуг ажылдарын хожудадып турар.

Районнуң тудуг организацияларының удурткучулары юбилейлиг чылда алган хүлээлгелерин амыдыралга боттандырар дээш организакчы ажылды калбартыры чугула.

(БИСТИҢ КОРР.).

ЧАА ЧАГЫГЛАР

Каа-Хем районзунга киргеш, чон кандыг барааннарны колдуг херегленип турарын сонуургаарга, колдуунда амгы үениң эдилел барааннары болуп турар.

Ильинка суурда безин колхозчуларның хуу эдилелинде ам чүс ажыг мотоциклдер, үш чиик автомашина бар. Ынчалза-даа, ол суурнуң чону ам-даа 86 мотоциклдерни, ылаңгыя оон «Урал» маркалыын, 5 «Москвич» деп автомашиналарны чагаан. Ындыг чагыглар өске-даа черлерден кылдынган.

Чагыглар дептериниде телевизорлар, роялдар, радиолалар, чем соодукчулары, хеп чуур машиналар, пылесостар хөйү-биле бижиттинген. Телевизорларның эң хөйү «Совет Тыва», «Бурунгаар» совхозтарның малчыннары болгаш механизаторлары чагып киирген.

Улуг өртектит, чаа амыдыралдың бараанын чон садып ап, ам-даа чагып турары хандырылгалыг амыдыралдың херечизи-дир.

Чоннуң амыдырал хандырылгазынга

Бистиң районнуң амыдырал хандырылга комбинадының коллективи чоннуң чагыгларын чогуур өйүнде, ак сеткилдиг күүседип, ынчангаш чагыкчыларның өөрүшкүзүн хайныктырып турар. Бистиң бүдүрүп турар кылыгларывыстың шынарын чагыкчылар бедии-биле үнелеп, боттарының саналоналдарын база берип турар. Ылаңгыя чагыгларны шынарлыг, шалыпкын кылыр талазы-биле эштер Е. Арчумаева, А. Федорова оларның удурткан даараныкчылар бригадалары үргүлчү шылгарап, ай даалгаларын үргүлчү 150 хуу күүседип келгеннер.

Ильинка, Медведевка, Кундустуг, Копту-Аксы суурларның, Бүренде назылап кыраннар болгаш инвалидтер бажыңының чурттакчыларындан янзы-бүрү чагыглар хүлээп алыр пунктуларны тургускулаан бис. Кылдынган чагыгларны хүлээдип бээр болгаш чаа чагыгларны хүлээп алыр дээш, ол пунктуларже айда 7—8 удаа үнүүшкүннерни кылып турар бис. Бисте чүгле хеп аймаан кылып турар эвес, база чурук тырттырар, баш таарыыр, идик септээр черлер бар.

Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга төлептиг ужуражыр, чоннуң амыдырал хандырылгазынга төлептиг бараан болур дээш бистиң коллектив ажылдың темпизин дүргедетпишаан, кылыгларның шынарын улам бедиринче улуг кичээнгейни салып турар.

Т. ЛАРИОНОВА,
комбинаттың директору.

ЧУРУКТА: даараныкчылар Е. Арчумаева (бирги чурукта), А. Федорова (ийиги чурукта) оларның ажылдап орары.

С. ФЕОКТИСТОВТУН фотолары.

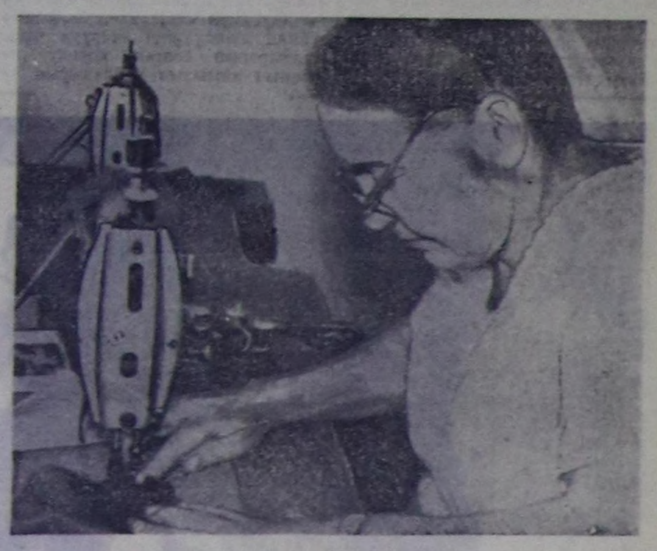

1967 ч. Август 26.
ШЫН
3-кУ АРЫН

ТЫВАНЫҢ АРЖААННАРЫ

«Тыванын аржааннары» деп эгебиле ССРЭ-нин Эртемнер академиязынын Сибирь салбырынын чер каъдынын институдунун ажылдакчызы, геолог-минералдар эртемнериниң кандидады эш Е. Пиннекерниң чүүлү чоокта чаа «Тувинская правдага» парлаттынган. Минералдыг сугларының болган ам шынарлыг хөлдериниң саны-биле Тыва Совет Эвилелиниң өске хөй республикалары, крайлары болган областары-биле маргыжып болурун автор бадыткаан. Геологтарның, гидрогеологтарның болган гидрохимиктериниң күженишкиниг ажылының түннелинде Тыванын чурт чуруунда 34 минералдыг сугларны болган эм шынарлыг 11 хөлдерни демдектээн. Хөй-хөй аржааннарны ам-даа шинчилеп көөру негеттинин турар.

Авторнун бадыткап турары-биле, Тывада минералдыг сугларның хөй хевирлери бар. Ол хевирлериниң арызында эң-не ховар дээн үш хевириниң аржаанын эртемден онзалап демдеглээн. Оларны **термалдыг, углекислый** (ажыг хейзиг), **радонныг** деп адаар. Оон ынай дустуг, **сереводородтуг, демириг, мышьяксыг** аржааннар бар.

Автор Тыванын аржааннары эм шынарының талазы-биле кончуг үнелиг дээрзин айытпышаан, оларның чамдыктарын тодаргай тайылбырлаан.

Изиг (термальный) аржааннар Барыын болган Чөөн Саян дагларында (Тывада келээ), Обручев аттыг дагларда (Каа-Хем биле Бии-Хем аразында) бар. Оларның минералдары албек эвес, температураза 40—80 градус изиг чедип турар. Термалдыг сугларлыг аржааннарга Үш-Белдир, Тарыс, Маймалыш, Кижи-Хем, Тере-Хөл болган өске-даа черлериң аржааннары хамааржыр. Термалдыг сугнуң минералдары колдуунда кремний кислотазы, сереводород бооп турар. Олар сереводородтуг хараазы-биле бир янзы — серный (күгүрүүг) чыттыг. Термалдыг суглар чамдыкта радонныг болгулаар (Кижи-Хем аржааны ындыг). Кремнийлиг, сереводородтуг дээр термалар хан эргилдениниң (тромбофлебиттер болган оон-даа өске), шимчээшкин органнарының (артриттер, полиартриттер), нерв системазының (ылаңгыя радикулиттери), сөөктериниң, шыгыннарының, кештиң аарыгларын эмведирге эки дузалаар. **Радонныг термалар** боостаа безинин ажылын чогумчалыг болдурарынга улуг дузалыг. Оларны **изиг** аарыглары тыныгланда ижер. Ынчалза-даа Үш-Белдир биле Тарыстың минералдыг сугларының составының фтор деп кезии чогуур нормадан хөй болганындан ол суглары **изиг** болбас, чүге дээрге диштерни үрептер.

Тывада **углекислый** (ажыг хейзиг) суглар изиг болган соок деп ийи ылгалдыг. Олар чүгле Тожуда бар. Составының талазы-биле олар ат-сураглыг «нарзан» болган «боржомнар» деп минералдыг сугларбиле дөмейлешкек. Эмээшкин талазы-биле ындыг чугула аржаан суглуг чер Тожу районда Чойган (Изиг-суг) болур-дур. Ынды күгүрзүг соок-даа, изиг-даа сутлар бар. 5-тен 42 градус чылыг температуралыг суглар чер кырынче элбээ-биле аттыгып үүнүп чыдар. Ажыг хейзиг (углекислый) соок аржааннар Арыскан (Даштыг аржааны), Исвен, Бабушкин, Уран-Сай (Сарыг-Дыт аржааны) деп черлерде бар. Олар дөгереин Улуг-Кадыр-Ос, Торпа (Тыбыра-Хем), Соруг болган Биче-Соруг хемнериниң кавымында бар. Арыскан аржаанында радон хөй. Углекислый суглар — чем хайылдырар, бүдүмелдер солуштурар органнарының (гастриттер, оюлганныг аарыглар, холециститтер, гепатиттер болган оон-даа өске) аарыгларын эмизериниң эң дээре аргазы болур. Углекислый сугларга чүрек-хан-дамыр системазының, нерв аарыгларынга болган шимчээшкин органнары шагыраанда ваннылыг эмнениң болур. Бо аарыгларны эмээринге эң-не үнелиг Чойган биле Арысканның углекислый термалары болур-дур.

Соок радон суглуг аржааннар Тывада дыка хөй. Оларның бар черлери Алтай дагларының адырлары (Бай-Тал, Шуй), Обручев сыны (Сайлыгның болук аржааннары), Барыын Таңды-Уула (Улаатай), Барыын Саянның уланчы даглары (Сүт-Хөл), Тожу (Эн-Суг) болур. Ол аржааннарның бүдүрүкчүлүү аажок бедик. Радон сугларының минералдары нургулайында эвээш хирезинде. Шуй биле Улаатай аржааннары хөй дустуг. Радон сугларын нерв системазының, хан-дамыр эргилиишкининиң оруктарының, чүрек-тиң, шимчээшкин органнарының, боостаа безинин болган полиомелиттин аарыгларын эмнээрде чылыткаш, ваннылаш ажыглаар. Шуй биле Улаатай аржааннарын **ижер минералдыг сутлар** кылдыр ажыглап болур. Дустуг сутлар хөй минералдыг болур (литр сутта 3 грамм). Дустуг аржааннар Өвүр Торгалыгда, Таңды-Уулада Элегес биле Хүрегечи хемнериниң бажында аттыгып үүнүп чыдар. Дустуг аржаанныг ийи хөл—Дус-Хөл, Чедер бүгүдеге билдингир (Чедериниң ындыг аржааны чер иштинде). Дустуг сутлар-биле ижин-шөйүдү аарыгларын, ылаңгыя ижин чулуунун кислоталы четпестээнде эмненир.

Минералдыг сугларын өске-даа хевирлери Улуг-Белдирде, Аласта, Олбукта бар. Олар сереводородтуг. **Демириг ажыг суг** Хемчиктиң кирген аксында Ир-Сайлыг дээр суглуг дөргүнекте, **мышьяк холумактыг суг** Хову-Аксында бар. Ол ийи аржаанны хан эвээжээнде ажыглап болур.

Тываның **минералдыг хөлдери** бальнеология талазы-биле бедик шынарлыг дустарлыг, дүвүнде эмнээр балгаштыг. Чедерден ангыда Дус-Хөл, Каък-Хөл, Хадың, Бай-Хөл (Эрзинде) хөлдерни эмнээр сорулгага ажыглап болур. Аржаанныг хөлдер, сутларга чонунуң чайгаар кирип эмнениң турарында четпестерни автор бижээн. Тарыс биле Дус-Хөлден өске аржааннарда медицина хайгааралы чок, ижип-даа, ваннага кирип-даа эмнедириниң чурумун, аарыгның байдалынга кирип турар аржааны ылап тааржыр бе, чок бе деп үүнүн аарыг кижилериниң чамдыктары сагыварын турар. Республиканың чамдык чурттакчылары кандыг-даа эм шынары чок аваа-ла сугларга кирип турарының чижээн автор айыткан. Ындыг суглар, авторнуң адааны-биле, Кызыл биле «Совет Тыва» совхозтуң аразында, Каа-Хемниң он талазында Чүрек, Чагытай хөлден ырак эвесте Маңнайлыг, Хемчикте Шындазын, Алаш, Хөндергей болган өске-даа черлерде суглар бооп турар. «Аржаан» дижир ындыг сугларга кирген аарыг кижилериниң сегий бердириз дээринде кижи кайгаар чүве чогун автор айыткан: оон чылдагааны бир талазында, кижиниң төлөөн черге келгеш, дыштаны бээринде, ийи талазында, сагыш база биче эвес салдарлыг болурунда.

Тываның эң байлак курорт курлавырларын ажыглап турарында мындыг байдалды таарымчалыг эвес деп көрбүшаан, санаторий-курорт четкизин улам ыңай сайзырадыр талазы-биле бодалдарын эш Пиннекер бижээн. Ындыг хемчеглерге, авторнуң бодап турары-биле, «Үш-Белдир» биле «Чедер» курорттарны бүдүн чылда ажылдаарынче шилчидери, чаа кадыкшылга черлерин тудары бооп турар. Эң-не үнелиг (термальный, углекислый сугларлыг) аржааннар ырак, берт черлерде турар болганда, оларны ажыглаарынга эпчок байдал таваржып турары билдингир. Ынчалзадаа ужар-чүүлдүң сайзыраанындан оларны ажыглап болур арга барын автор демдеглээн. Оон бодалы-биле, Чойган биле Арыскан аржааннарынга сезонныг курорту ажыдып болур. Эң перспективтиг Чойган аржааны бооп турар. Бурят АССР биле Иркутск областың чурттакчылыг черлериниң ол аржаан ырак эвес. Арыскан аржаанын ажыглаан таварылгада, оон кожазы Кижи-Хемниң радонныг аржаанын ажыглап болур.

Тываның чурттакчылыг черлериниң аржааннардан сезонныг курорттарны тургузуп болурунуң дугайында айтырыгны автор база көдүүп турар. Чижээ, Бай-Тал биле Шуйнуң аржааннарын (Мухор-Шивелиг, Дустуг-Хем) Барыын талакы районнарының үлетпүр бүдүрүлгелериниң, колхозтар, совхозтарының коллективтери демниг хөделгеш, ийи эки дээн курортту үр эвес үеде кылып ап болур. Өвүрнүң колхозтарының күжү-биле Хавдагайтыдан ырак эвесте Улаатай аржаанын шиңгээдип ап болур. Тере-Хөл болган Сүт-Хөл аржааннарын (Тыштет биле Улуг-Дөргүн) база ынчаар ажыглап болур.

Кызылчылар Дус-Хөл биле Каък-Хөлге эки дериттинген дыштаныларга черин тургузарын холга ап болур.

Дустуг минералдыг эм сугну чүгле аржааннар чаныдан эвес, харын кайда хереглей-дир, оон өрүмээшкин скважиннары-биле сордуруп үндүрүп болурун Тыва чериниң геологтуг дүүмнериниге үндезилээш автор бадыткап турар. Оон бодалы-биле, ындыг арганы ажыглап турган, Кызылдан безин минералдыг сугну үндүрүп ап болурунуң идегели бар.

Бо чурукта аныяк кыстар Улуг-Хем районда «Улуг-Хаяа» совхозтуң Көк-Тыраа салбырының трактор-хову бригадазының поварлары (солагай талазындан) Галя Шогжан биле Дизеңмаа Сарыг-дыр. Галя бо хову турлаанга үш чыл улаштыр поварлап, ол ажылынга мергежий берген, дуржулгалыг повар.

Ак ында дүжүт ажаап алышкыны тулуктээн. Изиг хүнге кадып, суксап ажылдап турар коймайнерлерге, чолаачыларга, шаң ажылчынарынга изиг, ажданныг чемни кылып бээр баа харысалгалыг ажыл. Аныяк поварларның кылган чеминиң шынарын механизаторлар мактап турар. Коллективтиң ишти чедишкини дээш демниг күш-ажылга аныяк поварлар боттарының үлүүн ынчаар киирип, ак сеткилдиг ажылдап турар.

Д. АНАЙ-ООЛДУҢ сөөг фотозу.

БИЧИИЛЕРНИҢ ЧАПТАНЧЫГ ЧУГААЛАРЫ

«ШЫН ХАРЫН»

Дерт харлыг Ленажыгаш Вася деп ак-сарыг моортайы-биле ойнап олурда, кожазында бажыңның чеди харлыг оглу келгеш, Ленаны кавгуде аарак чугааланган:

— Бистиң сарыг даргаавыс төрүүрде чүге үргүлчү алгырар дээр сен, кырган-ачай?

— Алдын чуурга төрүптүм деп чарлаттынып турары ол ыйнаан, оглум — деп баштактанган.

— Ынчаарга чазын бистиң Хүреңалавыс шокар бызаа төрүп алды. «Шокар бызаа» төрүп алдым деп чүге чарлаваанын ол?

«МЕҢЗЭ БҮЗҮРЗЭР СЕН»

«Айда Чылбыга кадай бар. Ол хүндүс черге дүжүп келир, дүне ужуп үне бээр» деп кырган-авазы бичии оглунга бүзүредип чораан.

Оглу чеди харлааш, школага өренип эгелээн. Ай дугайында башкызының солун чугаазын дыңнааш, ол кежээ удуурунуң мурнунда Айже топтап көрүп турган.

— Ында чүнү көрүп турарың ол, ынчанмас чоор — деп кырган ава биезги чаңы-биле бадыткаан.

— Океаннар, даглар көрүп тур мен. А сен Айда чүү бар дижик сен?

— Чидиг балдылыг Чылбыга кадай. Хүндүс черге хүнзээр, дүне ужуп үне бээр. Мен бодум көрген мен.

— Ындыг-ла кончуг ол кадайны керген кижи болзуңза, эртken чылгы-ла шапты балдыңны чоп орнап азы садып-даа албазының ол. Сээн ол чугааңга демей-ле бүзүреевес мен. Моон соңгаар меңзэ бүзүрзэр сен шуңме, кырган-авай.

Кырган-авазы оглу-биле чөпшээрешкен. Ам бичии ол кырган-авазынга солун чугааларны боду чугаалап бээр апарган.

«ДӨМЕЙЛЕП КААН»

Үш харлыг Слава авазы кочаалча кат уруп турда көрүп кааш, чимээш айтырган:

— Авай, бо каттың адын чүү дээрил?

— Инек-караа-дыр, оглум.

— Ынчаарга бистиң Үзер-Карабыстың характары кат-тыр аа, авай.

Авазы түвексингеш, оглунга кадын адыштап бергеш, ойна дээш чорудупкан.

* * *

Бирги классчы Саша самбырага сан бодап турган.

— 8-ти деп-деңнезиктерге үлей каавыт че — деп башкызы чугаалаан.

Саша сести самбырага бижэш, ортузундан шыйып чорудупкан.

Башкы самбыраже көрүнмейн-даа:

— Каш болду, Саша?

— Тик болду — деп-тир.

Башкызы канчап ындыг болду дээш көөрге, шынап-ла күжүр Саша 8-ти ортузундан шыйып алган турган.

Башкы айтырыгны ам-на тодаргай салып, ийи деңнезикке үле дээрге, Саша «дерт болду» деп харыылаан.

Н. ТАҢДЫ-ООЛ.

«ДАГААДАН ДОРА ЭВЕС»

Беш харлыг бичии ол кырган ачазындан айтырган:

— Бистиң сарыг даргаавыс төрүүрде чүге үргүлчү алгырар дээр сен, кырган-ачай?

— Алдын чуурга төрүптүм деп чарлаттынып турары ол ыйнаан, оглум — деп баштактанган.

— Ынчаарга чазын бистиң Хүреңалавыс шокар бызаа төрүп алды. «Шокар бызаа» төрүп алдым деп чүге чарлаваанын ол?»

«МЕҢЗЭ БҮЗҮРЗЭР СЕН»

«Айда Чылбыга кадай бар. Ол хүндүс черге дүжүп келир, дүне ужуп үне бээр» деп кырган-авазы бичии оглунга бүзүредип чораан.

Оглу чеди харлааш, школага өренип эгелээн. Ай дугайында башкызының солун чугаазын дыңнааш, ол кежээ удуурунуң мурнунда Айже топтап көрүп турган.

— Ында чүнү көрүп турарың ол, ынчанмас чоор — деп кырган ава биезги чаңы-биле бадыткаан.

— Океаннар, даглар көрүп тур мен. А сен Айда чүү бар дижик сен?

— Чидиг балдылыг Чылбыга кадай. Хүндүс черге хүнзээр, дүне ужуп үне бээр. Мен бодум көрген мен.

— Ындыг-ла кончуг ол кадайны керген кижи болзуңза, эртken чылгы-ла шапты балдыңны чоп орнап азы садып-даа албазының ол. Сээн ол чугааңга демей-ле бүзүреевес мен. Моон соңгаар меңзэ бүзүрзэр сен шуңме, кырган-авай.

Кырган-авазы оглу-биле чөпшээрешкен. Ам бичии ол кырган-авазынга солун чугааларны боду чугаалап бээр апарган.

«ДӨМЕЙЛЕП КААН»

Үш харлыг Слава авазы кочаалча кат уруп турда көрүп кааш, чимээш айтырган:

— Авай, бо каттың адын чүү дээрил?

— Инек-караа-дыр, оглум.

— Ынчаарга бистиң Үзер-Карабыстың характары кат-тыр аа, авай.

Авазы түвексингеш, оглунга кадын адыштап бергеш, ойна дээш чорудупкан.

* * *

Бирги классчы Саша самбырага сан бодап турган.

— 8-ти деп-деңнезиктерге үлей каавыт че — деп башкызы чугаалаан.

Саша сести самбырага бижэш, ортузундан шыйып чорудупкан.

Башкы самбыраже көрүнмейн-даа:

— Каш болду, Саша?

— Тик болду — деп-тир.

Башкызы канчап ындыг болду дээш көөрге, шынап-ла күжүр Саша 8-ти ортузундан шыйып алган турган.

Башкы айтырыгны ам-на тодаргай салып, ийи деңнезикке үле дээрге, Саша «дерт болду» деп харыылаан.

Н. ТАҢДЫ-ООЛ.

Редакторнуң ораланчызы
Д. О. БЕГЗИ.

Араатанзыг бомбалаашкынны доп-дораан соксадыр!

Африка, Азия чурттарының эп-сеткил каттыштырылгазының Совет комитединиң болгаш Вьетнамны деткииринiң Совет комитединиң медеглели

Азия, Африка чурттарының эп-сеткил каттыштырылгазының Совет комитеди болгаш Вьетнамны деткииринiң Совет комитеди ВДР-ниң найысылалы — Ханойну, оон кавызы черлерни америк ужар үүлдүң араатанзыг бомбалап турарынга удурааннының дугайында кады кылган медеглел хүлээп алган.

Медеглелде чугаалаапы болза, Вьетнамче немей шериг кезектерин чорудар болгаш Соңгу Вьетнамның девискээрин бомбалаарын калбартыр дугайында АКШ-тың шиитпир үндүргениниң соонда ВДР-ниң тайбың чонунга удур америк империалистериниң база катап үүлгеткен ол араатанзыг кемниг херээ АКШ-тың империализиниң агрессияны улам күштелдиреринче мооң мурнундаазы-биле бир дөмей түткүл салбыпаан турарын тодаргайы-биле көглеп турар.

Азия, Африка чурттарының эп-сеткил каттыштырылгазының Совет комитеди болгаш Вьетнамны деткииринiң Совет комитеди америк дайынзырак идегеттериниң катап кемниг херектер үүлгедип турарынга совет кижилериң килеңнеп, хорадаанын илергейлеп, вьетнам улустуң маадырлыг демисели-биле акы-дуңма чаңгыс сеткилдини, ону деткип турарын медеглеп тур. Вьетнамны бомбалап, аңаа удур агрессия чорудуп турар чорукту доп-дораан, чугаа чок соксадыр совет кижилер деп-шилгелиг бүгү кижи төрелгетен-биле кады шиитпирлии-биле негеп тур. Америк агрессорлар кандыг-даа араатанзыг арга, чепсектерни ажыглаза, бодунуң хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалап турар маадырлыг вьетнам улустуң тура-соруун сын шыдавас деп совет кижилер бүзүреллдиг. Совет кижилер кезээде вьетнам улустуң талазында.

(СЭТА).

ДАШТЫКЫДА

Улуг Октябрьның юбилейинге

ЛОНДОН. СЭТА-ның корреспондентизи Ю. Устименконуң дамчыдып турары болза:

Великобританияның Коммунистиг партиязы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бежен чыл оюнуң байырлалынга белеткениң турар. СЭТА-ның корреспондентизинге берген питрвьюзунга Компартияның национал организатору Гордон Макленнонуң медеглээни: «Социалистиг күрүнениң догуннап келген чартык үс чылының дургузунда совет улус улуг чаалап алышкыннарны чедип ап, тайбыңның болгаш национал-хосталганың күштерiниң дештилгеазинге шиитпирлиг салдарны чедирген». «Октябрьның бежен чыл оюн байырлаары үүгле совет кижилерге эвес, харын база бүгү делегейниң улустарынга улуг ужур-дузалыг» дээрзин Макленнон демдеглээн.

Совет эрге-чагырганың юбилейинге капсырлаштыр чорудар ынзы-бүрү хемчеглерни организастаарынга үүгле Компартия эвес, харын база Англи-совет найырал нинтилели болгаш Совет Эвилелиниң амыдыралына улуг соңуургалдыг өске-даа организациялар киржип турар. Делегейде баштайгы социалистиг революцияның бежен чыл оюн Великобританияга байырлаарының үш кол болуушкуннары болза Лондон, Манчестер, Шотландияга хөй-ниитиниң хуралдары болган турар. Юбилейге белеткелге англи коммунистер чурттун чонунуң ынзы-бүрү белүктерин төлөөлөөн ынзы-бүрү организацияларга бүгү хемчегиң дузаламчызын көргүзүп, бүгү чуртка болуп эртер кинофильмнерни, делегелгелерни, лекцияларны, митингилерни болгаш чугаалажылгаларны организастаарының инициаторлары болуп турар.

«Октябрь революциязының бежен чыл оюнга капсырлаштырган хемчеглерни чорудун турар үеэзинде бис социалистиг күрүнениң догуннап келгениниң бежен чылының дургузунда совет улустуң чедишкиннерин болгаш дуржулгазын бо үеде бистиң мурнуузуста тургустунган айтырыгларны шиитпирлээр дээш демиселге Великобританияның ажылчы тоннары ажыглап болурун көргүзерин орадажыр бис» деп, Компартияның национал организатору түүнелинде медеглээн.

ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң медеглели

ХАНОЙ. (СЭТА). ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозу медеглелди парлап үндүрүп. Ханойнуң чуртталга кварталдарынче агаардан чаа араатанзыг халдаашкыннары дээш Америкиниң Каттышкан Штаттарын шиитпирлиг буруу шаап турар.

Үш хүннүң дургузунда—1967 чылдың август 21, 22, 23-те америк самолёттар ВДР-ниң найысылалы — Ханойнуң төвүнде болган оон чоогунда чурттакчылыг чамдык районнарны болгаш экономика объектилерин калчаалды-биле бомбалап турган деп, ол медеглелде чугаалап турар. Олар эмнелгелерни, хоорай төвүнде эн хөй чурттакчылыг кудумчуларны, улетпүр бүдүрүлгелерин бомбадаан. 100 ажыг хамаатылар өлген азы балыглаткан, дуганны болгаш кол хүрээни үрегдээн.

Мынчангаш ийи неделядан эвээш үениң дургузунда америк самолёттар ВДР-ниң найысылалын беш удаа араатанзыг ёзу-биле бомбалаан. Бомбаларны болгаш октарны ажыглап, вьетнам улуска «улуг ыйыышкынны» таварыштырбышаан, боттарының колониалисчи бодалдарын боттандырып шыдаар деп америк агрессорлар кордап турган. Ындыг болзадаа дайынны калбартырынче угаансарыыл чок базынмар-даа, араатанзыг үүлгедиишкиннер-даа Мурнуу Вьетнамга чайлаш чок аштырышкынындан АКШ-тың империалистерин камгалап ап шыдавас деп, медеглелде оон ынай чугаалап турар. Оларның дайынны калбартырынче базым бүрүзү бууразашкына таваржыр деп үүне чигзиниг чок.

Америк империалистерге кара чаңгыс уштунуп үнер арга болза, Вьетнамга удур агрессчи дайынын доп-дораан соксадыры. ВДР-ге удур халдаашкыннарны болгаш өске-даа кандыг-даа шериг үүлгедиишкиннерин чугаа чокка соксадыры. Мурнуу Вьетнамдан бүгү америк шериглерни болгаш бодунуң эвилелчилериниң шериглерин үндүрери, бодунуң иштики херектерин боду шиитпирлээр арганы вьетнам удуска тыпсыры болур.

Он сес күрүнелер комитединде

ЖЕНЕВА. СЭТА-ның корреспондентизи Г. Драгуновтуң дамчыдып турары болза:

Чепсегленишкини дүжүрер талазы-биле 18 күрүнелериң Комитединде ССРЭ-ниң төлөөлери ядролуг чепсекти таратпас дугайында керээниң төлевилелин комитетке көрүдүрери-биле Совет Эвилелиниң өмүнээзинден август 24-те киргген.

Ядролуг чепсекти азы ядролуг чазылдырыышкынныг өске-даа тургузулгаларны кымга-даа бол шуут ийикпе, азы доораттан дамчыдып бээрин бо керээниң үүлдерин өзүгаар ядролуг күрүнелерге хорап турар. Ядролуг чепсекке болгаш ядролуг чазылдырыышкынныг өске-даа тургузулгаларга контрольду кымга-даа бол дамчыдып бээр чорукту хоруурун ядролуг күрүнелерге база дагзын турар.

Ядролуг чепсекти азы ядролуг чазылдырыышкынныг өске-даа тургузулгаларны будүреринден азы садып адырындан, а ол ышкаш ындыг чепсекти азы ядролуг чазылдырыышкынныг тургузулгаларны кымдан-даа хүлээп алырындан ойталаар хүлээлгени бодунуң эдилээнде боттарынга алырын ядролуг чурттарга дагзын турар.

Комитеттиң август 24-те болган хуралынга үүне чугаалап тургаш, ССРЭ-ниң төлөөлекчизи А. А. Рощиниң демдеглээни: совет төлөөлериниң киргген керээниң төлевилели болза, «ядролуг чепсекти таратпазының айтырыын шиитпирлээриниче Совет Эвилелиниң угаандырган политиктиг шугумун илергейлеп база делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарын болгаш ядролуг дайынның айылын чайладырын чедип алырын кызытпышаан, ССРЭ-ниң, социалистиг өске-даа чурттарның болгаш тайбыңга ынакшылдыг бүгү улустарның чорудуп турар политиктиг шудургу демиселиниң түүнели болур». Керээниң шиитпирлээр ужурлуг кол сорулгазы болза, чер бөмбүрээнге ядролуг чепсекти кандыг-даа хевир-биле тарадырының кайы-даа аргазын чайладыры болур. 18 күрүнелер комитединге киргген керээниң төлевилелинде ол керээни сагыры дээш делегей контролюнуң дугайында чүүлдү ам дээрезинде киирбээн. Дугуруштуган текст ажыдап кылыр сорулга-биле бо чүүлдүң дугайында санал-оналдарның солчулгазы үргүлчүлеп турар дээрзин ол демдеглээн.

АКШ-тың төлөөлери керээниң ындыг уткалыг төлевилелин база киргген.

А шиитке кчизи кымыл?

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Президент Джонсон штаттарының губернаторлары, сенаторлар, хөрөңгитеннер, хөй-ниити ажылдакчылары составтыг тускай болукту Мурнуу Вьетнамче чорудар деп турар. Ук болук сентябрь 3-те Мурнуу Вьетнамга болур «соңгулданы» болгаш ооц мурнунда эрткен «соңгулда» мурнунуң кампаниязын» хайгаараар сорулгалыг. Бо тускай болук август 28-те Вашингтондан ужудуп үнер болгаш сентябрь 6-да АКШ-ка чанып келир ужурлуг деп турар.

Херектиң алыс ужуру-биле алырга, ук болук АКШ-тың чазаан «соңгулдага» төлөөлөөр. Ол-ла болуктуң Мурнуу Вьетнамче «аян-чоруу»-биле холбашкан бүгү чарыгдалдарны федералдыг бюджеттен төлөөр.

Ак бажыңның парлалга айтырыгларының талазы-биле секретары Джордж Кристиан тускай болукту чорударын планнап турар дугайын чарлаарга, вьетнам дылды билбес бо «лайгааракчылар» «соңгулданың» ужуруун канчап билип алыр боор деп корреспондентилер оон айтырарга, Сайгонда америк элчин чери болдунуң ажылдакчыларын ол болуктуң эргезинге чорудун бээр болгаш «бүрүн деткимчени» аная көргүзер деп, Кристиан харыылаан.

Вашингтонуң ол «соңгулдага» хамаарыштыр ыят чок чоруун АКШ-та шыңгыы шүүмүүлеп эгелээнин чажырып, чаары-биле президент Джонсон ол болуктуң Мурнуу Вьетнамче чорудун турар. Мурнуу Вьетнамга ам болур «соңгулда» — «ханыастзашкын-дыр» деп, сенатор Роберт Кеннеди медеглээн. Сенаттың өске-даа кежигүннери Мурнуу Вьетнамга чазак «соңгулдазының» идеязын шоодуг-биле көрүп турар. Мурнуу Вьетнамның хөй кезии патриоттарының эрге-чагырганында, а чүгле шоолуг эвес кезии АКШ-тың чартык миллион солдаттарлыг шериниң эжелелинде турар деп үүне билдингир.

Бо америк ужудукчу . ВДР-ге халдаашкыннар кылырынга моон соңгаар кириштес. Вьетнам ветнамчилериниң часпас адар давашташкынынга оон самолёду дужур аттырган, а боду туттурган.

Фото Е. КОБЕЛЕВТИИ.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КИНО

АВГУСТ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»—«Чапаев»—10, 12 шактарда. «Дыка улуг оол»—2, 3.45, 5.30, 7.15, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»—«Зося»—3, 5, 7, 9 шактарда.

«ЧАЙГЫ ТЕАТРГА»—«Илбичилер» ортулуу»—3 шакта. «Ынакшыл болгаш ийиги ужудукчу»— 5, 9 шактарда. «Чаа Дон-Жуан»—7 шакта.

«ЕНИСЕЙ»—Мультипликация— 10 шакта. «Олар баштайгылар болганнар»—11.30, 1.30 шактарда. «Черлик арыг чигири»—3.30, 5.30, 7.30, 9.30 шактарда.

«ВОСТОК»— «Дайын соонда кежээниниң алды шакта»—1, 7 шактарда. «Зоя»—3 шакта. «Өлүм чериг «Энгельхен» дээр»— (1, 2 серия-зы)—9 шакта.

Мону билир херек

ИНЕК-КАРАА

Инек-караанда С деп кончуг хөй витамин бар, тодаргайларга 100 граммда 300 милиграмм хире витамин турар. Бир эвес инек-караан шын консервилеп алыр болза оон С витамини дыка хөй айларның иштинде үрелбес болур.

Инек-караан шын белеткеп алырының аргалары мындыг:

Инек-караан төвчок үүрмектелдир чуруп алаш, эт тыртар машинага долгап арттырган, бир килограмм катка ийи килограмм чигирни холуур. Кат биле чигирни эки холаш, шил банкаларга кудар. Банканы спиртке өттүрген саазын-биле дуглаш, ол-ла саазын-биле долгандыр шарааш, каранды, курлаг черге шыгжаар.

Вареньени соок арга-биле белеткээрде арыглаан болгаш чугаан катты чуруп, хоютказа, бир килограмм каттың кырынче, 1,5 кг чигир суун кудар. Ындыг вареньени элэзи каш айларда соок черге шыгжаарга үрелбес. Ол вареньени үш ай дургузунда шыгжааш, хынаан көрүг 100 грамм вареньеде 70—80 милиграмм С витамин бар болур.

КАТТЫ ПАСТЕРИЗАСТААРЫ (БУСТААРЫ)

Чугаан катты дөртүн үш кезээ суг куткан шилге кудуп алаш, оон аксын эки дуглаш хайындырган сугга 15 минута хире тургузар. Оон соонда ол шилди адаанда пес алы саваң дежэзи савада соок сугга суп каар. Ол сугну чоорту чылыдар болгаш хайны бээринге чедирбес. Чылыы температуралыг сугга 30 минута хире ылаңыла тургузар. Варенькиг шилдер чылыткан ол саваны оттан чайлаткаш, чоорту соодар. Оон соонда шилдериниң аксын парафин азы воск, чук болза сааг-биле ыак кыдыр чаап каар.

Инек-караандан ынчаар кылган варенькеге С витамин эң хөй болур. Инек-караан түнге, печкага азы дуглекага курлаган болур. Ону кылырда пес-биле шыпкан ыаш рамалар кырынга курлаган каттың адааны ажыг алаар.

Чылыг печка кырынга курлаган катты чаткаш, оон белек, азы белек эвеин салаалар-биле базып тургаш, хынаар. Катты базарга суук үүне үнмес болза катты курлаттынган деп билир.

Курлаткан катта С витаминнер эвээш болур: тодаргайларга 100 грамм курлаткан катта ортумаа-биле 15 милиграмм хире витамин турар.

ЧОДУРААА, ЫТ-КАДЫ

Чодурааны түнге фанералар кырынга курлаган 3—4 хонгаанда чодураа шуут курлай бээр. Ыт-кадын чыырда арай бышпаан кадыг турда чыыр, Ыт-кадын түнге курлаган болбас, бир эвес ынчаар курлаган болза С витамин эвээжей бээр. Ынчангаш ону изиг эвес печка кырынга курлаган. Курлаганы ийи-үш катаптаар. Курлай берген ыт-кадыг боттары-ла частып турар аваар, ону салаа-биле базып көөрге чарлып турар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

редакцияның адрези:

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кулумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң ораланчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизинин 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизинин 37-13, кадзэ ажыл-агый киллизинин 21-47, улетпүр киллизинин 22-64, чагаа, ажылчын болгаш кадзэ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистеринин 21-27, иштики информация киллизинин 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун кедбейн барганза 32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл Щетинкин—Кравченко кулумчузу, 1.).

ТС—00580.